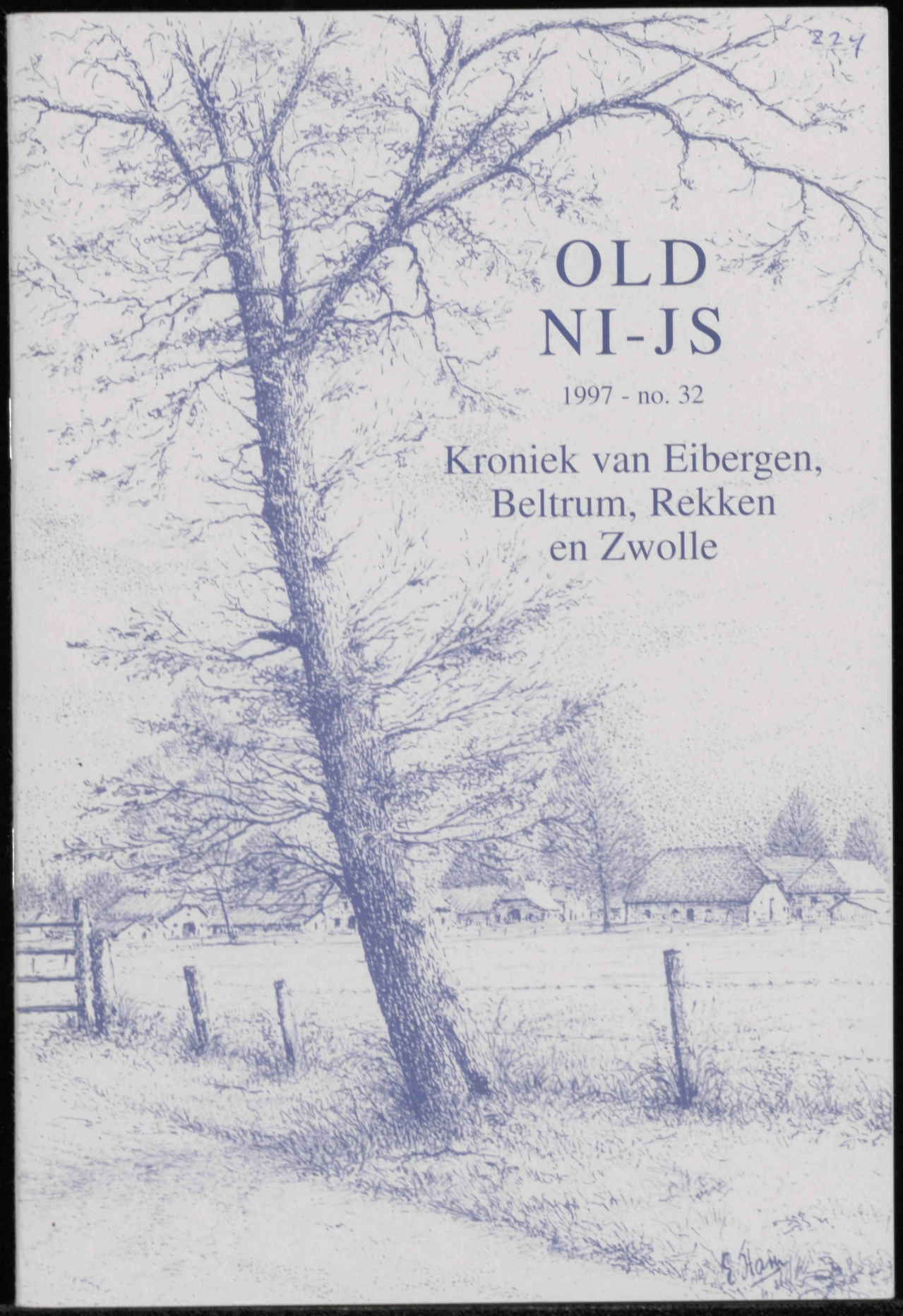

OLD NI-JS

1997 - no. 32

Kroniek van Eibergen, Beltrum, Rekken en Zwolle

1093-224

Old Ni-js is het orgaan van de Historische Kring Eibergen.
Lidmaatschap/abonnement kost F 25,- per jaar.
Inwonende leden betalen F 5,- per jaar, maar ontvangen hiervoor geen extra nummer van Old Ni,js.

Secretariaat: Historische Kring Eibergen
Vogelenzangstraat 34
7151 VD Eibergen
Tel. 0545-473393

Bestuur Historische Kring Eibergen

E.H. Wesselink. Hondevoort 22,	7152 BA Eibergen
J.H.J. Aarnink. Corn.Trooststraat 90,	7482 XG Haaksbergen
J. Baake. Nieuwenhuizenstraat 5,	7161 VB Neede
H.G. Schepers. Grotestraat 60,	7151 BB Eibergen
J. van Dijk-Sijbrandij. De Blomsggaarden 26,	7151 AM Eibergen
H.E. Grobbee. De Horst 7,	7141 DG Groenlo
J. Busink-Te Biesebeek. Lariksweg 23,	7151 XV Eibergen
G.H. Braakman. Holterweg 13,	7157 AG Rekken
A. Dijkhuizen-Blankvoort.Vogelenzangstr.34,	7151 VD Eibergen

Administratie:

Historische Kring Eibergen
Nieuwenhuizenstraat 5
7161 VB Neede

Tel. 0545-294001

Bank:

Rabo Eibergen
rek.nr. 31.64.48.095

Redactie: E.H.Wesselink, J.Baake en J.van Dijk-Sijbrandij.
Tekstverwerking: A.Dijkhuizen-Blankvoort.
Foto's: J.Baake.

Geheel of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de auteur.

ISSN 1381-2548

old ni-js

Kroniek van Eibergen, Beltrum, Rekken en Zwolle

11e jaargang no. 32 **december 1997**

Inhoud van dit nummer:

- Bestuursmededelingen ..... blz 2

- Van Fabrikanten, een Staking en nog wat.
  door E.H. Wesselink 5

- Ons Zoekplaatje. Personeel Pickerfabriek 1931 8

- Oplossing 'Ons Zoekplaatje' uit Old Ni-js nr.31
  Personeel Openbare Lagere School te Eibergen 10

- Kerken langs de Grens, deel 1.
  door E.H. Wesselink 11

- Sagen en Legenden uit Eibergen en omgeving
  door B. Heuvelsland 34

- De ontwikkeling van de gezondheidszorg in de gemeenschap Beltrum
  door H.E. Grobbee 41

- Eibergse familienamen in Amerika
  door J.J.M. Olminkhof 47

- Scheppels Mankzaod (oet Zwolle)
  door E.H. Wesselink 52

Bestuursmededelingen

Omslag Old Ni-js.
Zoals u ziet, heeft Old Ni-js een nieuw jasje gekregen. Het leek ons goed, de uitgave van de INDEX te benutten om aan Old Ni-js een nieuw uiterlijk te geven. De fraaie pentekening die vanaf nu het omslag zal sieren, is van de hand van Erik Stam. We hopen, dat onze lezers de vernieuwing op prijs weten te stellen.

Secretariaat.
Met ingang van oktober j.l. heeft Jan Aarnink het secretariaat overgedragen aan Dinie Dijkhuizen-Blankvoort, die de laatste tijd al regelmatig onze secretaris assisteerde. We danken Jan van harte voor de inzet, waarmee hij het secretariaat vervulde. Als bestuurslid blijft hij gelukkig aan.
We zijn Dinie, wier kwaliteiten we inmiddels al hebben leren kennen, dankbaar, dat ze het secretariaat op zich heeft willen nemen.

Monumentendag
Evenals vorig jaar verzorgden wij in september de monumentendagen. De diverse activiteiten trokken in totaal een paar honderd deelnemers aan fiets- en wandeltocht of bezochten de exposities over de school van vroeger. Onze dank gaat uit naar allen, die aan de voorbereiding en de uitvoering meewerkten.
Hierbij een foto van Gerrit Hazewinkel, bezig uitleg te geven over dingen uit de school van vroeger. Of vertelt hij net een anekdote?

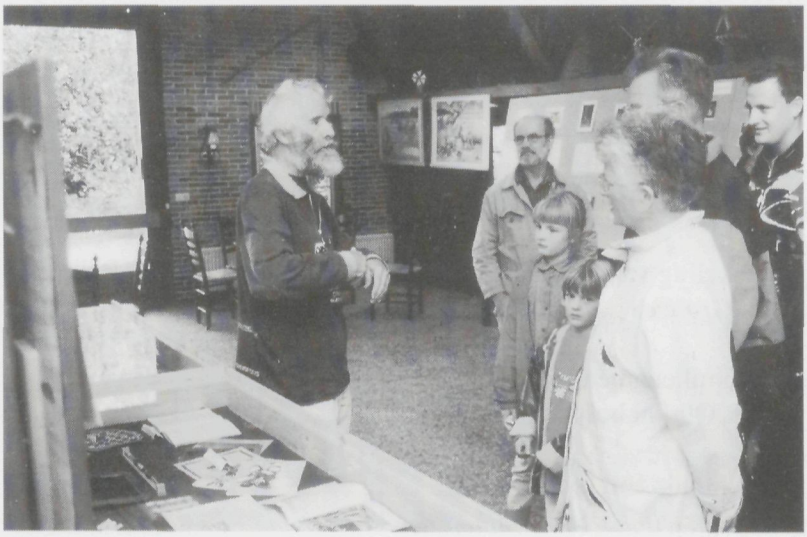

foto: A. te Vaanholt.

Ledenvergadering en excursie 1998

We hebben onze jaarlijkse ledenvergadering gepland op zaterdag 25 april 1998 om 2.30 uur in het muldershuis. Houdt u deze datum vast vrij? Bijzonderheden volgen nog. Onze jaarlijkse excursie is gepland op zaterdag 23 mei a.s. Het reisdoel staat nog niet vast. In het volgend Old Ni-js hierover meer.

Het bestuur.

Ter herinnering aan: Hendrik Jan Hartemink, geboren op 28-8-1915 en overleden op 19-8-1997 te Rekken.

Op 19 augustus jl. overleed Hendrik Jan Hartemink. Hij woonde te Rekken aan de Ruskesslatweg op de boerderij de "Ganzebraak". Vier generaties Harteminkhebben er gewoond, de boerderij is in het midden van de 19e eeuw gesticht. De overgrootvader van Hendrik Jan werd de eerste pachter, hij was afkomstig van de boerderij "Bosman" in Olden Eibergen. Dat was in 1874, in 1904 werd de familie Hartemink in staat gesteld de "Ganzebraak" te kopen. Vervolgens woonden drie generaties Hartemink steeds op deze boerderij. En zoals dat vaker voorkwam, met zuinig leven en veel ijver werd de boerderij geleidelijk uitgebreid. Een nieuw voorhuis, dwars voor en aan de oude boerderij, in de jaren omstreeks 1930, gaf het geheel een ander karakter. Toch is tot vandaag nog veel te herkennen van de oude boerenplaats.

Wij willen even stilstaan bij het overlijden van Hendrik Hartemink. Het is niet toevallig dat in het laatste nummer (nr. 31) van Old Ni-js een artikel was opgenomen waarin de herinneringen van Hendrik aan vroegere bewoners van boerderijen in zijn naaste omgeving zijn opgeschreven. Hij was al geruime tijd ernstig ziek en liet het voorkomen alsof de publicatie van zijn verhalen hem niet meer interesseerde. Het kostte enige overredingskracht om hem te bewegen daarmee in te stemmen. Hendrik was een bescheiden man, hij was er zich niet van bewust dat de aard van zijn belangstelling voor het verloop van de dorps- en buurtgeschiedenis tamelijk uniek was. Het is volgens mij dezelfde soort belangstelling, die ook mensen als bv. H. Odink en H.W. Heuvel bewoog om schriftelijk vast te leggen wat er gaande was geweest en wat dreigde in de vergetelheid te raken.

Het is te betreuren dat ik Hendrik pas heb leren kennen toen hij zijn levenskracht al zag verminderen. Dat kwam ook door het verlies van zijn vrouw in 1982, hij

hield erg veel van haar en kon de eenzaamheid niet goed aan na haar overlijden. In die eenzame uren heeft hij verstrooiing gevonden in het opschrijven van zijn herinneringen. En daar mogen we hem erkentelijk voor zijn. We mogen het ook betreuren dat hij nooit op de voorgrond trad, daardoor kon hij ook moeilijk gestimuleerd worden om uit zijn verzamelingen en akten, krantenartikelen, correspondentie, boekhouding en dergelijke nog wat andere verhalen te putten. Want het was ongewoon dat een man, die zelden in centra van menselijke bezigheden te vinden was, toch zo goed was geïnformeerd over het leven van alledag. En daarbij met warmte en respect over het verleden sprak. Na een paar bezoekjes constateerde ik dat ik erg graag naar hem toeging, altijd onder het hoofdstuk dat wij over vroeger gingen praten. Bij mijn pogingen om de geschiedenis van enige Rekkense boerderijen wat uit te diepen, was hij mijn betrouwbare raadsman. Mijn gebrekkige inzicht in de relaties tussen de bewoners van diverse boerderijen omdat ik niet in Rekken ben geboren en getogen, heeft hij zoveel als mogelijk was aangevuld. Hij verloor nooit zijn geduld om uit te leggen dat het toch nog iets anders was dan ik veronderstelde. Bezoekers die er waren stapten wel eens op om ons de ruimte te geven. Terwijl het heel vaak niet over vroeger ging; ik bleek ook geen geroutineerde ondervrager te zijn, wisselden we uitvoerig van gedachten over vele levensvragen. We stonden in opvattingen dicht bij elkaar. Ik beschouwde hem als één mijner goede vrienden. Hij verlangde zo naar het levenseinde, het is daarom minder passend over verdriet uit te weiden.

De stukjes in Old Ni-js en mogelijk de hierna nog volgende bijdragen die met behulp van Hendrik zijn paperassen gemaakt kunnen worden, dragen er hoop ik toe bij dat we Hendrik Jan Hartemink altijd in herinnering houden.

G.H. Braakman

Van Fabrikanten, een Staking en nog wat.

We prijzen ons gelukkig, dat ons vorig artikel over de families Prakke en TerBraak veel waardering en respons opleverde. Onze bedoeling, met dit artikel belangstelling te wekken voor het museum de Scheper en het huis,waarin het gehuisvest gaat worden, het huis van mevrouw Betsy ter Braak in de Grotestraat, is gelukt.
Dank zij dit artikel en de activiteit van Herman Schepers, beheerder van het museum, werd de aandacht van nakomelingen gevestigd op de betekenis, die het museum kan hebben voor dit "familiehuis" en de familiehistorie, die in dit museum een plaats zal krijgen.
Zo kwam de oude vierdeurskast, ooit bezit van notaris G.ter Braak, die in de 19e eeuw in het notariskantoor stond, dezer dagen in het bezit van museum De Scheper. Ze stond in Epe en werd door de aldaar wonende twee gezusters ter Braak en hun broer aan het museum afgestaan, benevens een schilderij uit 1865 voorstellende een gezicht op Eibergen.

Van het Prakkeverbond, dat een tachtig nakomelingen van de familie Prakke in zich verenigt, kwam een vorstelijk geschenk in geld ter beschikking, dat het bestuur van stichting De Scheper maar al te graag gebruikt om het tekort op de verbouwingskosten te verkleinen. Het bestuur ziet meer giften,sponsors en donateurs met graagte tegemoet.

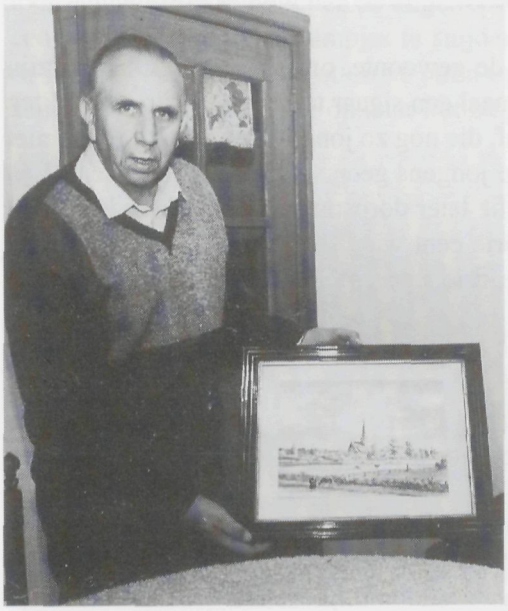

Herman Schepers met het ontvangen schilderij, "gezicht op Eibergen" uit 1865, geschilderd door P.J. Lutjens. (foto: coll. Gossink Pupliciteit)

Foto's

Hoe we destijds ook zochten, het lukte ons niet, een foto te bemachtigen van Herman Prakke, de bouwer van het huis aan de Grotestraat 41. Toen Old Ni-js verschenen was, verraste ons redactielid Johan Baake, tevens fotoverzamelaar, ons met een overdruk van het boekje "Prakke Prenten" uit 1948, waarin een aantal foto's van de familie Prakke en de door ons gezochte foto van Herman Prakke en diens echtgenote. (zie de volgende pagina)

Herman Prakke
(8-8-1937 – 23-1-1906)

Lucie Geertruida Luyten
(29-5-1847 – 26-2-1937)

Drie sigaren

Over de zoon van Herman Prakke, Marinus,(geboren 15-4-1873), die de pickerfabriek stichtte en het Noorse huis bouwde, speelde Herman Schepers ons nog een aardige anekdote toe. Ze verscheen in een Engelse krant en werd door Marinus zelf verteld, toen hij daar enige tijd woonde (hij leerde daar de fabricage van de pickers). Via de krant is ze weer in Eibergen terecht gekomen.

Het verhaal is als volgt. Marinus had de gewoonte, om 's zaterdags, als hij zijn arbeiders het loon uitbetaalde, ze allemaal een sigaar te geven. Maar, er werkten ook een paar jongens, net van school af, die nog zo jong waren, dat hij roken niet goed voor ze vond. Daarom gaf hij die jongens geen sigaar, maar drie cent. Eén van die jongens was Evert Wonnink, die later dorpsomroeper zou worden. Toen hem gevraagd, werd, of hij voor de drie cent wat "slikkeri-je"(lekkers, snoep) had gekocht, was het antwoord: "Nee, drie sigaren!"

Staking.

In 1921 braken overal in Nederland stakingen uit in de fabrieken. De slag om de 45-urige werkweek zouden de arbeiders verliezen. De werkweek werd vastgesteld op 48 uur! Maar toen de werkgevers ook nog tot loonsverlaging wilden overgaan, braken er stakingen uit.

Ook in Eibergen kwam het tot een uitbarsting, aldus Ger Dijkstra in "80 JAAR SOCIALISME IN EIBERGEN" (1985). De grootste staking vond plaats bij de pickerfabriek van Marinus Prakke. Daar werkten blijkens een foto zo'n 25 man. Hoe zo'n staking de geesten beroerde, blijkt uit een brief van 29 maart 1921, in het bezit van Herman Schepers, waarin iemand schreef, dat oma het veel te druk had met de staking. Ze stond alsmaar buiten om te horen, of er al nieuws was, ze zou nog kou vatten daar buiten.

De staking duurde wel een week of drie. Volgens Herman Schepers staakten de arbeiders niet alleen tegen loonsverlaging, maar ook, omdat ze op de voorjaarskermis geen vrije dag meer zouden krijgen, zoals gebruikelijk was.
Er waren maar vier werkwilligen onder de arbeiders op de pickerfabriek. Ze gingen onder begeleiding van de meer dan twintig stakers en onder toezicht van de politie dagelijks naar en van hun werk, aldus Herman Schepers.

Leer- en Kettingkastenfabriek.
Een belangrijke rol bij die staking speelden de gebroeders Gerrit, Dirk en Jan Schäperclaus. Gerrit was raadslid voor de SDAP geweest,Dirk was voorzitter van de fabrieksarbeiderbond en Gerrit was ploegbaas bij de pickerfabriek. De staking ging verloren en de gebroeders Schäperclaus kregen ontslag en ook D.J.Ribbels, die later een lappenwinkel had in de Kerkstraat, (Vandaar de bijnaam "Lappen-Ribbels).
Dit ontslag betekende het begin van een nieuwe leerfabriek, want de Clausen, zoals men de familie Schäperclaus vaak met een verzamelnaam aanduidde in Eibergen, konden nergens werk vinden. Niemand wilde van die rooie oproerkraaiers in dienst nemen.
Via een neef in Enschede kregen de getrouwde broers Gerrit en Dirk tenslotte toch een baan in de textiel en de ongetrouwde broer Jan begon in arrenmoede van een partij leer klompenriempjes te snijden. En die nijverheid zou uitgroeien tot de inmiddels ook al weer ettelijke jaren opgeheven leer- en kettingkastenfabriek aan de Beltrumseweg, die op haar hoogtepunt aan 120 mensen werk bood.

E.H.Wesselink

Links op de ansichtkaart "Noors huis", gebouwd door Marinus Prakke, later bewoond door zijn moeder mevr. Prakke-Luyten. Rechts huize "De Overkant" bewoond door mevr. J.G. Prakke-ten Houten

Bronnen en Literatuur:
- H.G. Schepers en
- Dijkstra, G., 80 JAAR SOCIALISME IN EIBERGEN, Eibergen 1985
- Prakke Prenten, overdruk familieboekje 1948, uitg. 't Prakkeverbond.

Zoekplaat. Ditmaal een heel grote foto. In aansluiting op ons verhaal over fabrikanten enz. een foto van het voltallige personeel van de pickerfabriek uit april 1931. (Niet te verwarren met de foto uit ± 1940. zoals verscheen in het groene boekje "kent u ze nog, de Eibergenaren" van F.J. de Leeuw.

Onze vraag: welke personen staan er op?

voorste rij zittend v.l.n.r. (1 t/m 9)
tweede rij zittend v.l.n.r. (10 t/m 27)
derde rij staand v.l.n.r. (28 t/m 64)
achterste rij (verhoogd) v.l.n.r. (65 t/m 90).

Uw schriftelijke reacties graag aan Nieuwenhuizenstraat 5, 7161 VB Neede.

Oplossing zoekplaatje.

De foto uit ± 1916 toont het voltallige personeel van de openbare lagere school. Het was de tijd van de eerste wereldoorlog, toen de voedselschaarste zo groot was, dat er diverse levensmiddelen "op de bon" waren, d.w.z. alleen tegen inlevering van een op het distributiekantoor uitgereikt zegel verkrijgbaar, aldus mevrouw H. de Leeuw-Leppink, die de onderwijzers en onderwijzeressen die op de foto staan, allemaal heeft gekend:
van links naar rechts staande zijn het:
Meester J. Leppink (hoofd der school en vader van mevr. de Leeuw), meester Elshof, meester Vos, meester Klaren en zittend de enige onderwijzeres met de adellijke naam Westerouwen-van Meeteren. In de omgang noemde zij zich Van Meeteren.

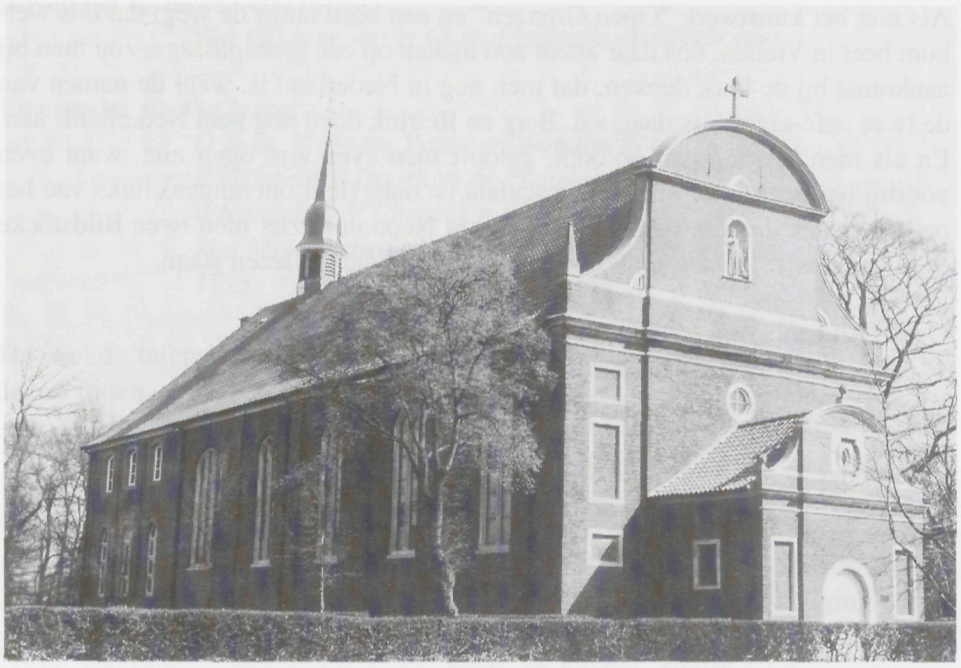

St. Franciscuskerk te Zwilbroek. (foto: E.H. Wesselink)

Kerken langs de Grens, deel 1

Zwilbroek, Oldenkotte, Rietmolen, Niekerk, Zwolle, Rekken
Zoals we in Old Ni-js nr. 31 schreven, bestaat in 1998 de St.Franciscuskerk teZwilbroek 250 jaar. En in 1997 bestond de R.K. kerk te Rekken, gewijd aan de H.H.Martelaren van Gorcum, 125 jaar.
Omdat de stichting van beide kerken samenhang vertoont met die van enkele andere, deels op Duits gebied gelegen kerkjes langs onze oostergrens, leek het zinvol om in Old Ni-js aandacht te besteden aan de historie van deze kerken. Vanwege de veelheid aan gegevens is gekozen voor een verhaal in twee afleveringen. Dit eerste deel gaat in op het ontstaan van de kerk te Zwilbroek en wat er aan voorafging.

Nederlands in Zwillbrock...
Een tocht langs Eibergse monumenten voert haast onvermijdelijk ook naar Zwilbroek, naar het bijna 250 jaar oude kerkgebouw, gewijd aan de heilige Franciscus van Assisi, dat vooral vanwege zijn overdadig versierde interieur in wijde omgeving bekend is. Het is de meest noordelijk gelegen barokkerk in Europa.

Als niet het kunstwerk "Open Grenzen" en een bord langs de weg, dat ons welkom heet in Vreden, ons daar attent zou maken op een grenspassage, zou men bij aankomst bij de kerk denken, dat men nog in Nederland is, want de namen van de twee café-eigenaars daar, v.d. Berg en Reirink doen nog heel Nederlands aan. En als men het kerkpad oploopt, gelooft men even zijn ogen niet, want even voorbij het beeld van Maria Immaculata (= onbevlekt ontvangen) links van het pad en rechts dat van de heilige Johannes Nepomuk, ziet men twee Bildstöcke (heiligenhuisjes), waarop teksten in oud-Nederlands te lezen staan.

Op de Bildstock links staat:

Darom Anbitt noch Holt noch Steen
Maer op Christie Lieden Recht V Hert Alleen

En eronder:

Moeder Siet Sijn Roode Wonden
Die Hij Heeft om onse Sonden
Aen het kruis vür Liefd' ontfaen 1)
Om 't verdoolde Schaep Te Halen
En de Schultt Gansch te Betalen
Die door Adam was Begaen

Maria met de apostel Johannes in devote houding opziende naar de gekruisigde Jezus. (foto: E.H. Wesselink)

Boven het rechter tafereel staat:

Wat Gij hier siet is Christi Beltenis en Selver niet.

En eronder staat te lezen:

O Jesu, V Bittere Passy en Wonden Root
V Geisseln,V Doornen en Pienen groot 2)
V Naegelen, V Chruis En Bitteren Doot
Sijn Mijn Vertroosting In Mijn laatsten Noot.
1725

Hoewel dit tafereel de opstanding uitbeeldt, heeft het onderschrift betrekking op Jezus' lijden.

1): vür Liefd'ontfaen= uit liefde (voor de mensen) ontvangen,
2): V Geisseln= Uw geseling, Pienen= pijnen

Men vraagt zich met enige verbazing af, hoe die teksten in 18e eeuws Nederlands hier bij een Duitse kerk terecht zijn gekomen. Sprak men hier over de grens vroeger Nederlands of heeft hier sinds 1725 een grenswijziging plaats gevonden? En, hoe heeft men ooit op de gedachte kunnen komen, om hier, in de eenzaamheid van uitgestrekte venen,heide en bossen, ettelijke kilometers verwijderd van stadjes als Vreden, Groenlo en Eibergen, een kerkgebouw neer te zetten met zo'n overdadig interieur?

De opgestane Heer met twee van schrik ontwakende soldaten, die het graf bewaken moesten. (foto: E.H. Wesselink)

Zwilbroek, uitzendbureau voor de Achterhoek.
Het antwoord op deze vragen is, dat deze kerk uit ± 1717 niet gebouwd werdom te dienen als parochiekerk voor de Duitse bewoners van de buurtschap Zwilbroek; ze was onderdeel van een klooster, dat van ± 1650-1795 diende als-missiepost, een soort van uitzendbureau van priesters,ten behoeve van de R.K. gelovigen in de Heerlijkheid Borculo, waartoe o.a. het buitengebied van Grol, Zwolle, Avest, Lintvelde, Beltrum en Eibergen met zijn buurschappen Olden Eibergen, Holterhoek en Rekken en ook nog Neede en Geesteren behoorden.
En ten behoeve van die Nederlands sprekende gelovigen stonden die teksten daar in Zwilbroek in het Nederlands.

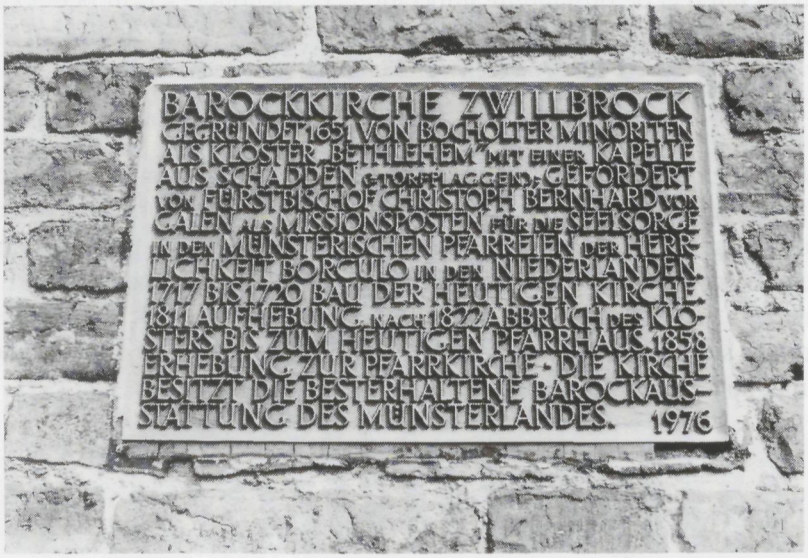

Informatieplaquette in voorgevel van de kerk te Zwilbroek met kort samengevattte historie van kerk en klooster. (foto E.H. Wesselink)

Publicaties over Zwilbroek.
Er is door de jaren heen al heel wat geschreven over kerk en klooster van Zwilbroek; men vindt o.a. artikelen van Hendrik Odink, mr. H.J.Steenbergen, Th.A.M.Thielen en anderen. Maar een complete geschiedschrijving vindt men slechts in het in 1975 in het Duits geschreven "Kirche und Kloster Zwillbrock" van de hand van de overigens in Nederland geboren Adriaan Roelofs SM, die toen pastoor te Zwilbroek was.
Het is bovendien een zeer goed gedocumenteerd boek, want de schrijver heeft gebruik gemaakt van archiefmateriaal uit een breed scala aan archieven in Duitsland, zowel als Nederland, waar gegevens over het klooster Zwilbroek bewaard worden.

Voorgeschiedenis: Godsdienstige Onverdraagzaamheid.
Het ontstaan van de kerk van Zwilbroek hangt ten nauwste samen met de de politieke en religieuze toestanden van de 16e tot en met de 18e eeuw. Ze is een product van de godsdienstige en politieke onverdraagzaamheid, die van 1550-1800 heel wat godsdienstoorlogen in West-Europa heeft veroorzaakt en waarvan de gevolgen tot op vandaag nog te zien zijn, zoals in Noord-Ierland, waar de strijd tussen Rooms-Katholieken en Protestanten telkens weer oplaait. En moordaanslagen door godsdienstige fundamentalisten zijn niet van de lucht.

Kerkhervorming.
De vlam sloeg in de pan op 31 oktober 1517. Op de avond van die dag, voorafgaand aan de grote kerkelijke feestdag van Allerheiligen, nagelde de augustijner monnik, Maarten Luther, zijn beroemd geworden 95 stellingen aan de deur van de slotkapel te Wittenberg, waar hij professor in de theologie was.
Hij keerde zich daarin fel tegen de schaamteloze wijze, waarop in Duitsland een door de paus uitgeschreven aflaathandel werd bedreven en waarvan de niet geringe opbrengst moest dienen voor de bouw van de St.Pieterskerk te Rome. Een gevleugeld woord van de handelaar in aflaten, de monnik Tetzel, werd: "Zodra het geld in 't kistje klinkt, het zieltje in de hemel springt". De hemel leek voor geld te koop.
Luthers bedoeling, middels de (in het Latijn) geschreven stellingen een discussie onder kerkgeleerden op gang te brengen over een aantal misstanden in de kerk, mislukte. Zijn stellingen werden in het Duits vertaald en over heel Duitsland verspreid. Kerk en staat maakten toen al gauw korte metten met hem. Na enige disputen moest hij zijn aanklachten tegen paus en kerk herroepen en toen hij dat weigerde, werd hij door paus en keizer in de ban gedaan. Daarmee was het kerkelijk conflict tevens een staatsaangelegenheid geworden.

Oude Leer en Nieuwe Leer.
Maar de beweging der reformatie bleek niet te stuiten. Luther vond bescherming bij de keurvorst van Saksen en werd zo de stichter van een nieuwe kerk, de Lutherse, met een eigen geloofsleer die sterk van de Rooms-Katholieke verschilde. De rol van kerk en heiligen als middelaars tussen God en mensen werd ontkend. Het kloosterleven en het ongehuwde priesterschap werden afgeschaft. Van de zeven sacramenten bleven alleen de H.Doop en het H.Avondmaal over; het laten lezen van heilige missen voor de gestorvenen werd afgeschaft. Het nut van goede werken ter verkrijging van eeuwig zieleheil werd ontkend.
Luthers leer luidde kort samengevat: Niet door goede werken wordt de mens rechtvaardig voor God, maar door het geloof alleen. Goede werken werden omgebogen tot werken der dankbaarheid voor de genade, ontvangen door de verlossing door Jezus' dood en opstanding. Was aan rooms-katholieken het lezen

van de bijbel verboden, Luther en de andere hervormers vonden bijbellezen door gelovigen van het allergrootste belang. Eén van Luthers eerste werkzaamheden was dan ook het vertalen van de Bijbel in het Duits. Op de Wartburg in Eisenach toont men nog heden de kamer, waar hij zijn vertaalwerk verrichtte. Hoewel dus van kerkhervorming van binnen uit geen sprake was, kreeg de beweging, door Luther en de twee andere hervormers Zwingli en Calvijn, op gang gebracht, toch de naam Kerkhervorming of Reformatie.

Geloofsvervolging en Opstand.

Ook in Nederland vond de "Nieuwe Leer" vanuit Duitsland geleidelijk ingang.Maar waarschijnlijk nergens in Europa werden de "ketters", zoals de aanhangers van Luther(en later van Calvijn) werden genoemd, zo zwaar vervolgd als in ons land.

De twee vorsten, die toen over ons land regeerden, Karel V (1515-1555) en Filips II,(1555-1598), beschouwden de reformatie als een gevaar voor de eenheid in hun landen en stelden zich daarom tot taak, de ketterij met behulp van de kerkelijke inquisitie, hardhandig aan te pakken. De vervolging leverde in de Nederlanden naar schatting 3000 slachtoffers op. Maar de vervolging leidde niet tot resultaat. Mede, door het feit, dat in ons land de volgelingen van de nieuwe leer meer werden aangetrokken door het calvinisme met o.a. zijn opvattingen over recht van verzet tegen een tyrannieke, goddeloze overheid. Deze opvatting heeft de opstand tegen Spanje gestimuleerd, die in 1568 begon onder leiding van Willem van Oranje en die in 1648 na 80 jaar werd bekroond met de onafhankelijkheid van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (in dit artikel verder aangeduid als "de Republiek").

Dat er, zeker naarmate de tijd vorderde, steeds meer staatkundige en handelskwesties de boventoon gingen voeren in die opstand, zal thans niemand meer ontkennen. Maar dat de oorlog geboren was uit verzet van de prins van Oranje tegen de onderdrukking van de gewetensvrijheid, is nauwelijks aanvechtbaar.

De Achterhoek tijdens de tachtigjarige oorlog.

De tijd van de 80-jarige oorlog was voor de Achterhoek een moeilijke tijd. Thielen schreef daarover:

"Het was een periode van onrust, roof en wraakoefening, die pas in 1627 metde verovering van Groenlo door Frederik Hendrik een einde nam".

De volgende lijst laat zien, hoe vaak hier het land te lijden had onder rondtrekkende legers.

1572. Graaf Willem v.d. Berg, een familielid van Willem van Oranje trekt met eengeuzenbende door de Achterhoek. Alva verloor toen wel Den Briel, maar de strooptocht van de geuzen leverde niets op dan ellende voor de plattelandsbevolking.

1572. Zutphen wordt het slachtoffer van Alva's wraaktocht. De stad wordt volledig uitgemoord. Mannen worden rug aan rug in de IJssel verdronken, vrouwen en meisjes na verkrachting vermoord.
1580. De in Spaanse dienst opererende graaf Rennenberg neemt Grol.
1582 Strijd om Lochem.
1597. Op zijn succesvolle tocht langs de IJssel verovert prins Maurits Grol op de Spanjaarden.
1609. Spinola weet opnieuw Grol te veroveren. (Tijdens het twaalfjarig bestand van 1609-1621 bleef Grol dus in Spaanse handen.)
1612. Prins Maurits neemt Bredevoort in.
1616. Derk van Dordt verovert met een Staats leger Borculo op Munster.
1627. Stadhouder Frederik Hendrik neemt Grol in.

Wat al deze legers,vaak bendes van huurlingen, het onbeschermde plattelandaan ellende berokkenden laat zich raden. Bij het laatste beleg van Grol,dat duurde van 10 juli tot 19 augustus, was een legertros van meer dan 30.000 manschappen in een straal van zo'n 4 km rond Grol gelegerd en vlak er tegenover, achter het Zwilbroekse veen een vijandelijk leger van 15.800 man.

Dertigjarige Oorlog in Duitsland. (1618-1648)
Intussen was de oorlog niet beperkt gebleven tot de opstand van wat miniatuurstaatjes, wat de Nederlandse provincies boven de rivieren eigenlijk waren. In 1618 werd ze gevolgd door de dertigjarige oorlog in Duitsland, die uitgroeide tot een Europese oorlog. En toen in 1648 eindelijk de vrede gesloten werd in Munster en Osnabrück, waren Duitse steden in puinhopen veranderd en was de bevolking daar teruggebracht tot 1/3 van voor de oorlog.
En de keizer van Duitsland en de koning van Spanje moesten erkennen, dat hun streven naar kerkelijke en staatkundige eenheid in hun rijken mislukt was.
Duitsland bleef een versnipperd land van vele vorstendommen en de godsdienstige tolerantie reikte niet verder, dan dat elke vorst bepaalde, welke godsdienst in zijn gebied de heersende was. "Wiens rijk, diens godsdienst" heette dat. Wie anders wilde geloven, kon vertrekken.
In Nederland ging de verdraagzaamheid niet verder. Niemand zou in ons land om zijn geloof worden vervolgd, werd er besloten. Dat was de winst van tachtig jaar strijd. Maar de calvinistische leer werd tot staatsgodsdienst verheven en openbare uitoefening van de R.K. godsdienst werd verboden.

Nieuwe Grens in de Achterhoek.
De tachtigjarige oorlog was onder leiding van de prinsen Maurits en Frederik Hendrik vooral een vestingenoorlog. Grensvestingen beveiligden het land tegenvijandelijke legers.

De Republiek 1609

Het witte gedeelte is het gebied van de zeven provinciën.
Duidelijk te zien de "inham" die de heerlijkheid Borculo in 1609 nog vormde.

Detail van: Kaart van het Kwartier van Zutphen, door J. Keizer 1741, uitgegeven door Isaak Tirion. (Clichë: Mr. H.J. Steenbergen, Groenlo en redactie „Unser Bocholt".)

De Heerlijkheid Borkulo en Ligtenvoorde, in de Achterhoek begrensd door Heerlijkheid Bredevoord, Bannerij Wisch en Scholtampt Lochem.

In 1616 slaagde Maurits erin, de oostgrens van de republiek te verleggen. Hij slaagde er achtereenvolgens in de heerlijkheden Bredevoort en Borculo onder Gelders bestuur te brengen. Van Grol moest hij afblijven, als gevolg van het twaalfjarig bestand met Spanje (1609-1621),dat lag daardoor als een Spaanse enclave in het tot staats gebied behorende Gelderland.
De verovering van Borculo in 1616 betekende een grenswijziging tussen Munster en Gelderland. Van afbakening van de grenzen, behoudens een enkel tolhuis, was toen geen sprake. Grensstenen tussen Munster en Gelderland werden daar pas in 1766 na nogal wat ruzies geplaatst. Die stenen staan nog langs de grens als kleine monumentjes.

1550-1616. Rooms - Luthers - weer Rooms - Hervormd.
Hoe de kerkelijke kaarten in de heerlijkheid Borculo in 1616 precies lagen,isonduidelijk. Als men Thielen en Odink geloven mag, was het hier van 1550-1616 een warboel. Dat had een aantal oorzaken.
In het bisdom Munster voerden van 1532-1574 drie bisschoppen op rij een slap kerkelijk bewind. Door verwaarlozing van het kerkelijk toezicht van het bisdom op priesters en het geestelijk leven in de parochies waren er, aldus Thielen, erbarmelijke toestanden in het bisdom ontstaan, zoals bleek bij een visitatie in 1571.
In die tijd was Joost van Bronkhorst heer van Borculo, die sinds 1550 de Lutherse godsdienst in de heerlijkheid zo niet opgelegde, dan toch sterk bevorderde. Thielen neemt aan,dat Borculo en Geesteren toen zeker Luthers werden en Eibergen en Neede hoogstwaarschijnlijk.
Toen echter in 1579 gravin Maria van Hoya, weduwe van Joost van Bronkhorst, die haar man 26 jaar had overleefd, kinderloos overleed, trok de bisschop van Munster, volgens oud recht van de leenheer, de heerlijkheid aan zich. De Lutheranen waren toen hun beschermvrouwe kwijt en de bisschop deed, anders dan zijn slappe voorgangers, zijn best, het Katholicisme in de heerlijkheid Borculo te herstellen. En die situatie zou duren tot 1616. Toen kwam er voorgoed een einde aan de wereldlijke macht van Munster in de heerlijkheid.
Eibergen werd Gelders en dus protestants. Dat werd van boven af geregeld. Immers:"Wiens rijk, diens godsdienst", was de leus.

Keerpunt
De overgang toen lijkt vrij soepel verlopen te zijn.
Er gaat een volksverhaal, dat een pastoor die 's morgens nog de mis had opgedragen,'s middags voorging in een gereformeerde dienst.
Hoe waar dit verhaal is, is de vraag, want de classis van Zutphen, belast met het toezicht op de predikantsplaatsen deed, zoals Thielen meldt, wel degelijk onderzoek of een zich meldende gewezen pastoor wel echt de gereformeerde belijdenis wastoegedaan, alvorens hij werd aangesteld. En de in concubinaat levende

pastoors kregen de eis te horen, dat ze hun concubine moesten huwen, wilden ze, na gedane gereformeerde belijdenis, predikant worden. Het zal overigens wel enige tijd geduurd hebben, voordat de predikanten hun gemeente de calvinistische leer uit de Heidelbergse catechimus, hadden bijgebracht.
Al verliep de overgang dan vrij soepel,toch was het jaar 1616 duidelijk een keerpunt. Tot dat jaar was het godsdienstig leven hier op Munster gericht geweest. De wandschilderingen en het doopvont uit Baumberger zandsteen in de hervormde kerk van Eibergen wijzen duidelijk op Westfaalse invloeden.
Na 1616 zetelen de kerkelijke "bazen" in Zutphen.

Heel Eibergen (de stad) ging praktisch over naar de "Nieuwe Leer" of was al overgegaan, slechts 40 gezinnen bleven Rooms-Katholiek, volgens Thielen. Daarentegen ging in Hupsel slechts één gezin over naar de gereformeerde religie, Scholte Bruning, volgens pastoor Kaeter in zijn beknopte kroniek.
En ook Holterhoek bleef de R.K. kerk trouw. Groenlo bleef voor 90% R.K., ook nadat het in 1627 door Frederik Hendrik was ingenomen en ook Zwolle, Beltrum, Lintvelde en Avest bleven R.K. In Borculo, Geesteren en Neede ging men grotendeels over tot de Nieuwe Leer, aldus alweer Thielen.
In hoeverre de overgangen te maken hadden met het feit, of de betreffende boeren woonden op aan kerken of kloosters toebehorende erven, wordt nergens vermeld. Wie de kerkelijke kaart van Eibergen van nu kent, herkent de situatie van 1616. Veel "bekeringen" lijken er sindsdien niet te hebben plaats gevonden.

Onderdrukten worden onderdrukkers

't Zal wel wennen geweest zijn voor het kerkvolk. Er waren geen dagelijkse kerkdiensten meer of mislezingen door priesters of vicarissen, geen biechtzittingen, niets van dat alles. Alles, wat aan de roomse eredienst herinnerde, moest weg of ondergekalkt.
Voortaan ging de kerk alleen op zondag open voor de protestantse kerkdienst zonder franje. Het werd een lege en stille boel in de kerk. 't Was wennen.
De roomse gelovigen kwamen in 1616 in een niet benijdenswaardige positie. Ze vielen kerkelijk nog steeds onder de jurisprudentie van de bisschop van Munster, maar die had hier niets meer te vertellen. Eibergen was buitenlands gebied voor hem geworden.

En zo werden de katholieke gelovigen hier een kudde zonder herder. Ze moesten hun kerkgebouw afstaan, ze mochten geen openbare godsdienstoefeningen meer houden en geen kinderen door een priester laten dopen. Die moesten in de tot de gereformeerde(=hervormde)religie overgegane kerk ter plaatse gedoopt worden. En ook van de overige sacramenten, zo belangrijk voor hun eeuwig zieleheil, bleven de trouwe Rooms-Katholieke gelovigen toen verstoken.

1651.. Bethlehem im Walde.

Tekenend voor de toen ontstane situatie is, wat er op kerstavond van 1651 gebeurde, toen meer dan duizend R.K.gelovigen bij slecht weer naar Zwilbroek waren gekomen om daar een middernachtsmis bij te wonen, die werd gecelebreerd door twee paters van het minoritenklooster uit Bocholt. Van heinde en verre waren ze gekomen, soms wel uren gaans van Zwilbroek vandaan, uit Groenlo, Lichtenvoorde, Eibergen, Borculo en Haaksbergen om de geboorte van Christus te vieren volgens het vertrouwde ritueel van de R.K. kerk.

Het gebeurde, zoals Hendrik Odink het zich voorstelde, staat te lezen op blz.99 t/m 101 van "Kroniek van de Gelderse Achterhoek". Odinks verteltrant, die soms de grenzen van de realiteit overschrijdt, blijkt uit onderstaand detail:

> Wel zeer primitief was de "boskapel": een boerentafel diende voor altaar eenvan schadden opgeworpen heuvel voor kansel, een holle duizendjarige stoefeik voor biechtstoel. En toch, toen Gregorius Philippi en Celestinus Tilbeck, twee paters uit het Minderbroederklooster Bocholt, waarvan de nodende boodschap was uitgegaan en die nu de godsdienstoefening leidden, het Heilige Misoffer onder de blote hemel opdroegen, en de oude hymnen werden aangeheven ter ere van het Kindeken in de stal van Bethlehem en het gezang wondervol weerkaatst werd door de grijze bomen, die als zovele pijlers in deze tempel oprezen, toen, toen blonk er een traan, een traan van dankbare blijdschap in de ogen van die duizend toeschouwers, waarvan de meesten in geen tien, twintig, dertig en meer jaren een priester hadden gezien of de Mis bijgewoond. Bethlehem-Zwilbroek zou later het klooster, aanvankelijk van schadden en turf, dat op deze plaats gesticht werd, genoemd worden.

Hoe nuchter en sober is daarmee vergeleken, wat pater Georg Philippi zelf over deze gebeurtenis berichtte aan de provinciale overste van zijn orde en zoals het staat te lezen op blz.25 in "Kirche und Kloster Zwillbrock" van Adriaan Roelofs:

> Es kamen zu dieser Mitternachtsmesse so viele Gläubige aus einem Radius vonfünf Wegstunden zusammen, dass man von einer tausendköpfigen Volksmenge reden kann. Da die Witterung in der Heiligen Nacht nicht gerade günstig war, haben die Frauen aus den mitgebrachten Schulter- bzw Kopftüchern eine Art Baldachin für uns zusammengenäht. So wurden wir, pater Coelestin und ich, wie auch die Messgeräte gegen den Schneefall geschützt. Es war ein grossartiges Schauspiel."

Vertaling:

> *Er kwamen naar deze middernachtsmis zoveel gelovigen uit een omtrek van vijf uren gaans samen, dat men van een duizendkoppige menigte spreken kan. Daar de weersgesteldheid in de Kerstnacht niet bepaald gunstig was, hebben vrouwen*

uit de meegebrachte schouder- resp. hoofddoeken een soort baldakijn voor ons in elkaar genaaid. Zo werden wij, pater Coelestinus en ik, evenals de misbenodigdheden tegen de sneeuwval beschermd. Het was een geweldig schouwspel.

De Paters Minoriten.

Dit verhaal had een voorgeschiedenis. De Bocholtse paters van de orde der minoriten, ook minderbroeders genoemd en door ingewijden ook vaak conventuelen, één van de twee ordes, waarin de franciscaner orde was uiteengevallen, hadden in 1635 de zielzorg ten behoeve van de Rooms Katholieke gelovigen op zich genomen in de sinds 1616 door een staatsgrens van het bisdom Munster gescheiden Heerlijkheid Borculo. Deze paters waren bevoegd verklaard tot het afnemen van de biecht, het opdragen van de H. Mis en het dopen van kinderen in de Heerlijkheid Borculo, waar geen gewijde priesters meer waren om de sacramenten te bedienen.

De paters, voor dit werk vrijgesteld van het dragen van de tonsuur, (kaalgeschoren schedel) die voor monniken was voorgeschreven,trokken dan ook meestal verkleed als marskramers door de Achterhoek en hielden bij nacht en ontij godsdienstoefeningen bij R.K. boeren. Aan dat missiewerk zaten risico's, want er werden fikse straffen uitgedeeld op het houden van openbare R.K. godsdienstoefeningen, zoals blijkt uit diverse overleveringen. Zo werd volgens pastoor Kaeter een pater Arsenarius te Eibergen overvallen, naar Borculo vervoerd en daar gevangen gezet; hij werd voor 144 gulden weer vrijgekocht.

Naar veiliger Oorden.

Als de eigenlijke stichter van het klooster te Zwilbroek wordt pater Georg Philippi (1622- 1684) genoemd.

Toen op 29 september 1651 enkele Haaksbergse Katholieke boeren in het Brammelose Broek pater Philippi hielpen bij het bouwen van een altaar op een boerenerf, verscheen volkomen onverwacht de drost van Bevervoorde tot Oldenmolen. De zaak was kennelijk verraden. De op het erf aanwezigen werden prompt veroordeeld tot een boete van 100 dukaten. Bovendien moesten ze nog twee voer haver en een hoeveelheid wijn als losgeld betalen.

Het dreigende gevaar van steeds maar weer veroordeeld te worden tot vrijheidsstraffen, die pas werden opgeheven, als het losgeld door de overige monniken bijeengebedeld was, deed pater Philippi besluiten de godsdienstoefeningen te verplaatsen naar veiliger oorden, dus naar Munsters grondgebied, zoals ook reeds was gebeurd bij Glane en Alstätte.

Silva Brok

Volgens de beschrijving van Adriaan Roelofs liet pater Georg na het voorgevallene in het Brammelose broek in hetzelfde jaar zijn keus vallen op Silva Brok,

het Zwilbroek. De plek lag vlakbij de plaats, waar de zandweg van Rekken naar Winterswijk uitkwam bij het Munsterse. Het was een eenzame,afgelegen plek, toebehorende aan het Damesstift te Vreden, omringd door een eikenbos, waarin volgens de Vredense historicus Tenhagen jaarlijks in oktober soms wel 300 varkens van 28 boeren zich te goed mochten doen aan de eikels. Waarschijnlijk herinnert het vergulde eikels vretende varken op de rijk versierde linker opgang van de preekstoel in de kerk nog aan Tenhagens verhaal. In dat eikenbos, hield pater Georg Philippi onder de open hemel op de kerstnacht van 1651 de hierboven beschreven middernachtmis.

Closter Bethlehem ant Swillbrock.

In de erop volgende weken hield de toestroom van gelovigen zodanig aan, dat de godsdienstoefeningen in 't Zwilbroek zo tot een regelmaat uitgroeiden,dat men in 1652 een kleine kapel wist te bouwen van "Schadden"(Torfplaggen), gedekt met een strodak.

Met hulp van de bisschop van Munster, Bernard van Galen, ontstond kort daarop een stenen kapel, die in 1656 al weer moest worden vergroot. En vanwege de grote toeloop uit Twente en de Achterhoek werd het klooster in 1657 verzelfstandigd tot residentie, d.w.z. een vaste verblijfplaats voor een aantal missiepaters. In 1660 waren twaalf paters nodig om met Pasen aan 2400 gelovigen de communie uitreikten. Voor het hele jaar 1660 beliep het aantal toegestroomden tussen 8000 à 10.000 personen. Haast niet te geloven, als men bedenkt, hoe dun bevolkt de Achterhoek en Twente destijds waren.

In 1670 werd het klooster Zwilbroek tot een zelfstandig convent met een Guardian(= huisoverste) aan het hoofd. Het kreeg toen officieel de naam "Closter Bethlehem an 't Swillbrock", ter herinnering aan de middernachtmis van 1651.

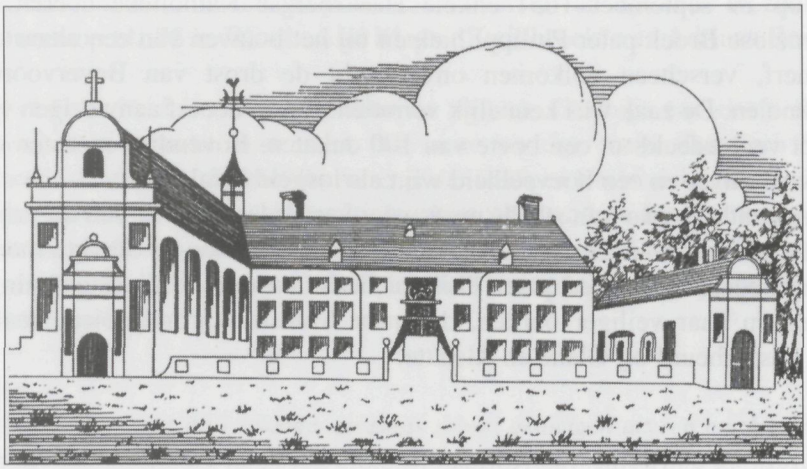

Het klooster Bethlehem te Zwillbrock in de 18e eeuw.

Sacramentsdag in Zwilbroek zoals Willem Sluiter die zag.

Dat de paters in Zwilbroek zoveel toeloop en aanhang kregen, verontrustteWillem Sluiter, die van 1652-1672 predikant in Eibergen was. In dezelfde tijd dus, als waarin het klooster Zwilbroek ontstond. In de twintig jaar, dat hij had gewerkt om zijn gemeente te zuiveren van de dwalingen van de Roomse leer, hadden de paters, als marskramers verkleed, geprobeerd, het rooms-katholieke geloof in stand te houden.

Beducht voor de zuigkracht, die van de Zwilbroekse vieringen op wankelmoedige hervormden leek uit te gaan, wilde hij met eigen ogen zien, wat daar gebeurde. Dus ging hij met enkele geloofsgenoten op sacramentsdag van 1670 (de tweede donderdag na Pinksteren)te voet naar Zwilbroek om daar van nabij de sacramentsprocessie te aanschouwen. Niet uit nieuwsgierigheid, zoals hij achteraf schreef, maar om uit eigen waarneming te kunnen oordelen over "'t vreemt bedrijf" daar.

....."dat mij niemand meer
Verwijt',dat ik haar werk en leer
Nooit sag of hoord', en hoe 'k er dan
Soo vrij van spreeken mag en kan.
Nadat ik selfs eens hoord' en sag
Wat daar al vreemts komt voor den dag,
Hebb' ik het zekerste bescheit,
Hoe 't met de gansche saak daar leit.

Maar, men had hem met zijn metgezellen al snel herkend als "geuzen" en ze werden niet binnen gelaten. Vanaf een afstand mocht hij het bekijken.

"Wij zagen 't werk van ver maar aan
En bleven voor de kerkdeur staan.
Totdat men sey, Dat volk is geus
En sloot de deur ons voor de neus

Zijn bevindingen, weergegeven in een 496 regels tellend gedicht, "PAAPSE SACRAMENTS-DAG" zijn als een ooggetuigeverslag van iemand, die met de Heidelbergse catechismus in de hand het processiegebeuren gadesloeg. Het was een scherpe veroordeling van de "paperij" zoals hij, die toch als mild denkend bekend stond, het Roomse gebeuren laatdunkend benoemde.

't Begon met een H.Mis in het kerkje, toch al een afgoderij in calvinistische ogen:

"Maar wat gevoel ik in mijn geest
Een grouwel van het Roomsche beest,
Ik weet niet, watse daar al deên:
Een ouwel wierd er aangebeên."

En toen kwam de processie. Voorop hoog en fier het Sacrament, de H.Hostie,die het lichaam van Christus voorstelde, gevolgd door de overste provinciaal van de franciscaner orde onder een baldakijn, niet sober gekleed, zoals men van een bedelmonnik zou verwachten, maar in purper, met goud bestikt en met slippendragers aan weerszijden. Het schouwspel kon geen genade vinden in Sluiters ogen, zomin als alles wat nog volgen zou:

't Geheim van 't Heilig Avondmaal
Gaf Christus niet tot pracht en praal.
om 't om te dragen mooi en fier
in goud' en silv'ren geschier (vaatwerk, gerei)
Maar tot een geestelijk gebruik.

En wat er verder meeliep in de processie en werd meegedragen, omringd door vaandels en vlaggen, een houten crucifix, een beeld van Maria met parelsnoer en gekleed in 't zilver,(een smaad voor de echte Maria vond hij), een schilderij van St. Franciscus met zijn wonden, een rij kinderen in 't wit, met krullend haar en kroontjes op het hoofd, monniken met waskaars en en lantaarns op een stok, met belgerinkel en wierookvaten, en helemaal achteraan een gekke vertoning van een stel kerels, verkleed als boetelingen, barrevoets met bedekte gezichten en niets anders dan een laken om; het leek meer op kermisgedoe en kinderspel.

"Door menschelijk bijgeloof bedacht
En daarom niet door God geacht."

Men trok naar een open plek in 't bos, om daar (net als in de kerstnacht van 1651) onder de hoge eiken een mis op te dragen. Er werd gelezen en gezongen in 't latijn; daar kon geen mens iets van snappen, hij zag tot zijn schrik de mensen zich bekruisigen en vroom geknield de rozenkrans meebidden en constateert meewarig, dat 't slechte (=eenvoudige) volk daar niet wist, wat het deed:

"Vraag 't slechte volk eens, wat de Mis
Of dese Sacramentsdag is.
Men weet er niet of weinig van
en doet maar als de meeste man."

Voor Sluiter was 't onbegrijpelijk, dat de mensen van wijd en zijd op dit bijgelovig en kermisgedoe afkwamen. 't Vervulde hem met afkeer: "Ik heb ereens geweest, noit meer" schreef hij en constateert dan met tevredenheid:

"Wat lof en dankbaarheid zijn wij
God schuldig, dat Hij ons soo vrij
Laat bij de suiv're Christenleer."

Mensen, die in later dagen Sluiters volledige werk en zijn brieven lazen, hebben er zich over verbaasd, dat de als zachtmoedig bekend staande dichter-predikant in dit gedicht, overigens van weinig kwaliteit, zo scherp afwijzend over het katholieke geloof schreef. In elk geval liet zijn rationele benadering geen ruimte voor de vrome beleving van de middeleeuwse mystiek, die in deze processie en communieviering werd tentoongespreid, waaraan de roomse gelovigen gehecht bleken te zijn, gezien de grote toeloop.

Beeld van St. Antonius van Padua. (1195–1231) aan de processieweg te Zwilbroek.
St. Antonius van Padua was één van de grote heiligen uit de orde van de minderbroeders. Vooral in de tijd van de barok (18e en 19 eeuw) was hij één van de populairste en meest vereerde heiligen in de R.K. kerk. Hij was docent in de theologie, een groot prediker en werd vooral vereerd als wonderdoener..

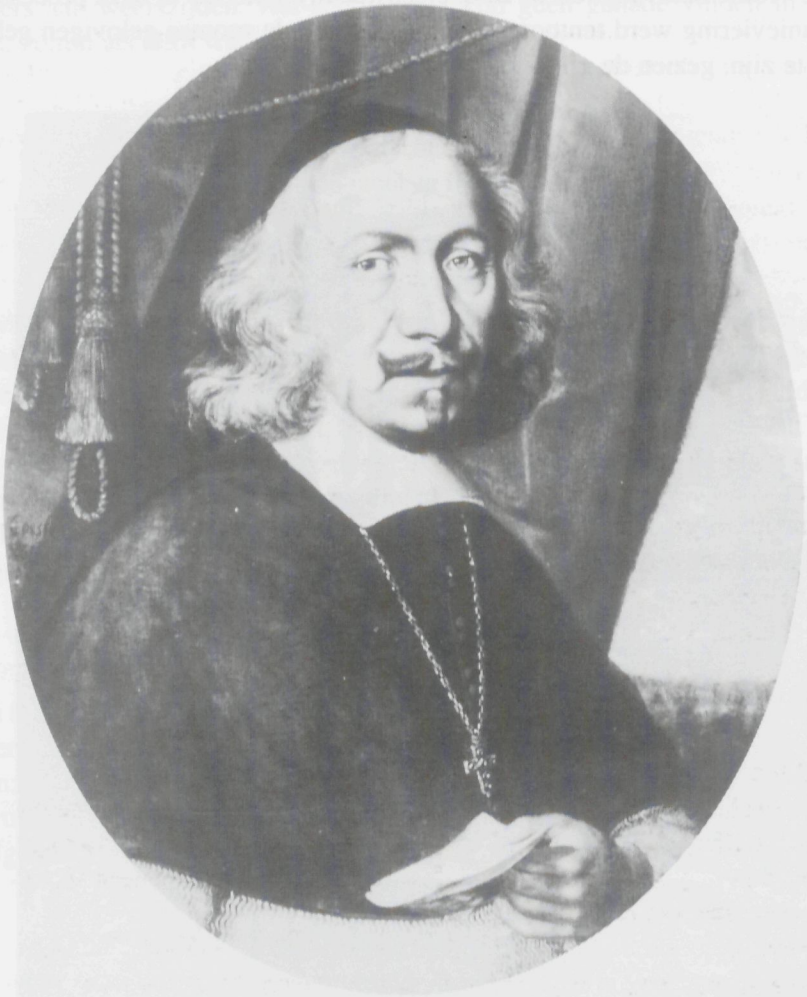

Bernard van Galen,
vorst-bisschop van Munster,
1650–1678.

Bernard van Galen, Zielzorger en Krijgsman.(1650-1678)
De Zwilbroekse paters minoriten, in ons land meestal minderbroeders genoemd of conventuelen, allemaal benamingen voor deze afsplitsing uit de orde der franciscanen, ondervonden bij hun missiewerk veel steun van de bisschoppen van Munster. Tijdens de stichtingsjaren van "Zwilbroek" was dat Christoph Bernard van Galen, Bommen Berend, zoals hij in onze geschiedenisboekjes werd genoemd vanwege de niets ontziende kannonades die zijn legers op steden uitvoerden. Hij was een vurig Katholiek en ijverde voor kerkherstel na de eeuw van verval. Hij schuwde in zijn zieleijver niet, geweld te gebruiken om bedreigd Katholicisme te hulp te snellen.
Toen hij benoemd werd, moest hij eerst orde op zaken stellen. De dertigjarige oorlog liet nog zijn sporen na. Tot tweemaal toe moest hij door belegering de bisschopsstad Munster tot gehoorzaamheid dwingen, alvorens hij er zijn zetel kon vestigen. Maar al spoedig nadat hij orde op zaken had gesteld, ondernam hij tweemaal een veldtocht(in 1665 en 1672) om de hem ontnomen heerlijkheid Borculo weer in bezit te krijgen. Het ging hem daarbij niet alleen om staatkundig gewin, maar vooral om "die unter Wölfe gefallenen Schäflein" te bevrijden van de "Türken des Nordens", zoals hij de calvinistische "Fienen" noemde. Hij bezorgde zich door die veldtochten de bijnaam van "Munstersen Koodeef", omdat hij zijn leger (18.000 man sterk) de vrijheid liet om van het land te leven, wat betekende dat het rovend en plunderend door de Achterhoek trok, huizen en kerken verwoestend. De stallen werden leeggeroofd.
Het moet echter gezegd, dat de legers van de prins van Oranje en diens bondgenoten net zo plunderend door het Munsterland trokken na hun overwinning op van Galens legers.

Papejachten
Toen de bisschop in 1674 definitief de nederlaag leed en ons land verwoest en berooid achterliet, keerde zich hier de haat niet alleen tegen de bisschop, maar ook tegen diens "handlangers",de Zwilbroekse paters. De godsdienstige onverdraagzaamheid laaide weer op.
Maar, omdat er in de kerkeraadsnotulen van de kerkenraad van Eibergen over vrij lange periodes weinig is genoteerd, moeten we ons tevreden stellen met wat er uit de tijd van ds. Rutger Pleger (1725-1768) is bewaard gebleven. Pleger was een ordelievend man en hield zich aan regels, zoals aan een oud plakkaat uit 1587, dat voorschreef, dat alle kinderen in de Gereformeerde kerk (=Hervormde kerk) gedoopt moesten worden, ook al waren de ouders Rooms-Katholiek. De koster had o.a. tot taak, de dopelingen op te sporen. Voor elk kind kreeg hij een aanbrengpremie van 15 cent!
Zo werd een R.K. boer Paelhaer(deze naam staat ook in het doopboek in de kerk van Zwilbroek), die zijn kind in Zwilbroek had laten dopen, gedwongen zijn kind

opnieuw in de kerk te Eibergen te laten dopen. Desnoods moest hij "door een sterke hand genoodparst worden". De boer schijnt toegegeven te hebben.
In Munsterland heersten trouwens geen betere toestanden. Een Protestantse doop werd daar volgens Odink beboet met 130 rijksdaalder. En werd een Zwilbroekse pater als marskramer verkleed, ontmaskerd, dan werd hij opgepakt en kwam pas tegen een losgeld weer vrij. Dat opsporen kreeg de naam van "papejachten".

Doopregister van Zwilbroek

Voor een aantal R.K. gelovigen uit het Nederlandse grensgebied ging de kloosterkerk van Zwilbroek als een soort parochiekerk functioneren, waar ze ook hun kinderen lieten dopen, zoals blijkt uit het dooparchief, dat in Zwilbroek bewaard wordt en daar ter inzage ligt. Een burgerlijke stand, zoals wij die kennen, bestond toen nog niet. Volgens dit archief zijn in de jaren 1740 tot 1811 niet minder dan 88 kinderen uit Eibergen/Hupsel gedoopt en 30 uit de Holterhoek en ook nog een klein aantal uit Rekken.
Het register vermeldt bekende namen als: Baack, Baumeesters, Markerinck, te Braack, Te Morsche, Ter Bocht, Eimers, Gebbinck, Hulshoff,Ketterinck, Koerhuijs, Kojers, Koppele, Körmelinck, Leussinck, Luttikhold, Menckhorst (de timmerman?) Nienhuis, Paelhaer!!!(die zijn kind moest laten herdopen?), Ten Poele, Schurinck, Borghijink, Woort/Terwoort.
Uit Rekken treft men namen aan als: Ter Borg, Ter Huerne, Engsinck, Kerkhoff, Poppinck, Reekers,, Klumpers, Pauwe, Lentink, Kocks, Wassinck, Geevers, Geverdinck en Freriks. Uit Groenlo (en Beltrum) worden weinig namen vermeld. De tolerantie was inmiddels zover gevorderd, dat Groenlo toen al een eigen pastoor had, die dopen mocht.

Opbouw van Kerk en Klooster Bethlehem.

Dank zij veel giften van gelovigen uit het Nederlandse grensgebied en royaleondersteuning van een bisschop van Munster kon in 1713 de eerste steen gelegd worden voor een kloostergebouw en in 1717 voor de bouw van de huidige kerk te Zwilbroek. De plechtige inwijding vond om onverklaarde redenen echter pas plaats op 24 april 1748. Tekeningen laten zien, dat het geheel een drievleugelig gebouw was, waarvan nu alleen de kerk nog over is. Van architect en bouwers is weinig of niets bekend.
Het kerkgebouw, opgetrokken in baksteen, vertoont overeenkomsten met andere kerken van de franciscanen, zoals de franciscanerkerk in Paderborn. De dakruiter (het kleine torentje) is een typisch kenmerk van de bedelordenkerken.
Het buitenaanzicht is sinds 1748 niet veranderd. Het achterste deel, vroeger behorend tot het klooster, is nu de woning van de pastoor.
Zijn de zijgevels niet opvallend van architectuur, de voorgevel, hoewel ook bijzonder sober op het eerste gezicht,is bij nader inzien toch de moeite waard, wat

beter bekeken te worden vanwege zijn verticale en horizontale lijnenspel.
In een nis, hoog in de voorgevel,staat een beeltenis van St. Franciscus van Assisi, aan wie de kerk gewijd is.

Interieur

In scherp contrast met de uiterlijke soberheid staat het interieur met zijn uitbundige versieringen van figuren en ornamenten met krullen en kleurcontrasten, die uitdrukking zijn van wat in de kunst barok heet.(afgeleid van een Portugees woord, dat "onregelmatige parel" betekent).
In deze kerk moeten de rijk versierde beelden en ornamenten uitdrukking geven aan de tegenstelling tussen de aardse onvolkomenheid en de hemelse heerlijkheid. Immers, om iets van die hemelse heerlijkheid te ervaren, kwamen de onderdrukte gelovigen van heinde en verre uit hun schamele behuizingen van de 18e eeuw naar de zendingspost van de Zwilbroekse paters. Iets van het hemelse Jeruzalem straalde hen tegemoet vanaf altaar, tabernakel en de in wit en bladgoud gevatte engelen en heiligenfiguren.

Afbraak Klooster

Toen in 1811 het bisdom Munster werd ingelijfd bij Frankrijk,was het einde van het klooster daar. De gebouwen werden onteigend en tot staatsbezit verklaard en het vermogen verviel aan de dienst der Domeinen, zoals dat in de Franse tijd ook in Nederland het geval was met de geestelijke goederen "uit de dode hand".
Toen in 1803 Pruisische overheidsdienaren in het klooster verschenen om de in beslagneming officieel aan te kondigen, bleken er acht paters en vier lekebroeders aanwezig te zijn. Eén pater was met twee lekebroeders op pad om aalmoezen in te zamelen en de overige vier paters waren buitenshuis geplaatst als pastoor of kapelaan ergens in Nederland. Onder hen pater Arnoldus Knikking, die inmiddels benoemd was tot pastoor van Eibergen. Door die benoeming bleef de band van Zwilbroek met Eibergen nog even bestaan.
Toen het hele kloostercomplex onder de slopershamer dreigde te vallen, is het aan de vicaris-generaal gelukt de kerk met het daarachter gelegen deel van het klooster af te zonderen en te behouden. De rest van de gebouwen met het bijbehorende land werd in 1822 verkocht aan een viermanschap. Dat sloopte in de daaropvolgende jaren het gebouw en verkocht de nog bruikbare bouwmaterialen en in 1827 werd het overige gekocht door A. Reirink uit de buurtschap Zwolle.

Kloosterresten in Eibergen.

Er zijn wonder boven wonder enkele resten van het vroegere klooster tot op vandaag bewaard gebleven. Wat destijds naar Vreden ging, is in maart 1945 tijdens het geallieerde bombardement op Vreden verwoest.
In Eibergen staan ter weerszijden van de toegangspoort van de algemene

begraafplaats aan de Borculoseweweg (Op de Hoge Oever) twee wit gepleisterde hekpijlers met siervazen uit de 18e eeuw, die de toegang markeren. Die hekpijlers zijn afkomstig van de afbraak van klooster Bethlehem te Zwilbroek; naast de ingang van de R.K. pastorie liggen nog enkele geornamenteerde stukken steen, afkomstig van het klooster en in het huis "De Viersprong", aan de J.W.Hagemanstraat, destijds gebouwd door de gemeente-opzichter Hietbrink, bevindt zich een schoorsteenmantel met enkele elementen uit het voormalige klooster Zwilbroek. En in de buurt van 't Reirink te Zwolle liggen nog steeds enkele akkers of weiden, die aangeduid werden als "kloostergronden".

Kerk- en Smokkelpad.

Ook enkele namen van wegen herinneren nog aan de betekenis van de kerkvan Zwilbroek, zoals de Kerkdijk, waarover de bewoners van Hupsel en verderop naar Zwilbroek ter kerke gingen. En dan is er de thans weer goed zichtbare Kloppendiek, geflankeerd door een dubbele rij knotwilgen vanaf de grens tot het erf van restaurant Zum Kloppendiek. De naam herinnert aan de "klöpkes", vrouwen, die in het donker rondgingen en op het vensterluik klopten om aan te kondigen, dat er een mis gehouden werd in de kloosterkerk.
En mensen uit de buurt daar weten te vertellen, dat deze oude kerkweg tot na de laatste oorlog ook wel gebruikt werd als smokkelweg om goedkope koffie e.d. in Nederland te bemachtigen.

Van Kloosterkerk tot Parochiekerk.

In 1858 werd via bisschoppelijk besluit Zwilbroek een zelfstandige parochie. Ze telt maar 200 zielen. Maar het zondagse kerkbezoek is meer dan men in zo'n kleine parochie zou verwachten, o.a. dank zij de aanwezigheid van R.K.gelovigen uit de omgeving, zoals Zwolle, Holterhoek en Eibergen, maar ook uit verder weg gelegen Duitse gemeenten.

Bronnen en Literatuur:
- Grote Geïllustreerde Wereldgeschiedenis, deel 8. Uitgever Amsterdam Boek.
- Groeneveld, S. drs. e.a; De kogel door de kerk? uitgever: De Walburg Pers 1983
- Roelofs Adriaan, Kirche und Kloster Zwillbrock, Ein Beitrag zur Geschichte des Niederländisch-westfälischen Grenzraumes im 17. und 18. Jahrhundert. Uitg Heimatverein Vreden, heft 5. 1975.
- Barockkirche St.Franciskus Vreden-Zwillbrock. Herausgeber: Freundeskreis Barockkirche Zwillbrock e.V. 1997.
- Thielen, Th.A.M., Geschiedenis van de enclave Groenlo Lichtenvoorde, hfdst. 6 t/m 10. Uitg. De Walburg Pers 1966.
- Odink, Hendrik; Kroniek van de Gelderse Achterhoek, "Middewinternacht in 't Zwilbroekerwoud" blz. 99-101. Uitg. Koks Gesto, Alkmaar 1965.
- Odink, H./Wesselink, E.H.; Kostgangers van Onze Lieve Heer, blz.22-28. Uitg. Kerkvoogdij Herv.Gemeente Eibergen. 1984.
- Wessels, Jos, Nazareth, Bredevoort en zijn Katholieken. Uitg. Fagus, Aalten 1997.
- Blokland, C. Dr., Willem Sluiter (1627-1673) blz 243-247

Kloosterresten: boven steenornamenten, onder poort algemene begraafplaats.

Sagen en Legenden uit Eibergen en omgeving.

Als een kring is rond de maan
moet men niet naar de Breken gaan....

Maar ook als er geen kring was rond de maan bleven onze voorvaderen, zodra-het begon te schemeren, maar liever binnen of toch in ieder geval dicht bij huis. Want op heide en veld en in de bossen was het bij nacht en nevel doorgaans niet pluis: dat was de tijd van de Witte Wieven en van Dirk met de Beer, die alles weg nam wat niet op zijn plaats stond.

Een van oudsher geheimzinnige plaats is de Breken. Het is een eenzame oude es met eiken, varens en moerasgrond, vlakbij bij Hemsink in Rekken. Vroeger dansten er de Héé-mennekes, kleine kereltjes uitgerust met lampjes die steeds maar aan en uit gingen. De argeloze voorbijganger hoorde ze 'héé, héé' roepen. Het was maar beter er geen acht op te slaan.
Op zekere dag waren enkele arbeiders nog laat aan het werk op de Breken. De schemer was reeds gevallen toen ze het geschrei van een kind hoorden. Onmiddellijk legden ze het werk neer en gingen op zoek maar vonden niets. De volgende avond gebeurde hetzelfde en weer vonden ze niets. Een mysterieus voorval. Een reiziger, die zich bij avond huiswaarts spoedde kwam langs de Breken en zag toen plotseling drie witte gedaanten zijn pad kruisen en in het niets verdwijnen. Een andere passant, komende van het avondlof, hoorde een stem roepen: "Nu is het tijd, waar is de man ...?" Plotseling washet stil en er was niets te zien. De volgende dag besteeg een ruiter de hoogte van de Breken, het paard struikelde en de man viel en stierf... Hij was hetimmers die de vorige avond was geroepen !
Een boer, aan het zaaien op de Breken, zag plotseling een oude vrouw zitten. Ze vroeg hem haar op te tillen doch de boer weigerde. "Daar krijg je spijt van,boer!" zei de vrouw en ze verdween spoorloos. Toen de boer later weer over de Breken kwam kon hij nergens meer de uitweg vinden. Steeds weer stond hij voor een boom of sloot.
Een vrouw zag langs de weg een haas zitten die zeer mak was. Ze pakte het dier op en deed het in haar schort. Toen ze langs de Breken kwam werd de last echter steeds zwaarder en zwaarder tot ze hem tenslotte niet meer dragen kon. Ze opende haar schort en een heks kwam eruit. Twee smokkelaars op weg naar de Pruisische grens werden bij de Breken aangestaard door gloeiende ogen zo groot als schotels en vluchtten terug naar huis. Anderen hoorden in de Breken honden rammelend aan hun kettingen en het geluid van een lijkwagen. Waarom gebeuren hier al deze wonderlijke dingen ? Volgens sommigen zijn het de geesten van

onschuldigen, gehangen op het nabijgelegen galgenveld. Anderen menen echter dat het "Ulken" zijn, die 's avonds hun "ulkepotten"(urnen) verlaten en rusteloos over de heide dwalen. In de vorige eeuw heeft men in de Breken een heuvel afgegraven en er urnen en een bronzen beitel gevonden. Deze heuvel was omgeven door een gracht en was misschien wel opgeworpen door de mythische Hunen met hun reuzengestalten (niet te verwarren met Hunnen). Het kunnen derhalve ook deze Hunen zijn, die hun oude vesting verdedigen en de Breken onveilig maken. We zullen het niet weten, maar het blijft oppassen.

Verlaten we de Breken en gaan dan in oostelijke richting, dan vinden we aan het eind van de Vredensebaan bij boerderij "Den Christelijken" en pal op de grens de "Donnerburg", een hoogte, waarvan gezegd wordt, dat ook deze eens is opgeworpen door de Hunen. De naam herinnert aan Donar, de dondergod der Germanen. Volgen we nu het eenzame grenspad naar het noorden dan komen we aan het "Ruskenslat" waar volgens eeuwen oude overlevering een keizer slaapt in een gouden kist onder de oude landweer. Elke nacht brandt er een lichtje. Eens zullen krijgers over zijn graf rijden en dan zal hij oprijzen uit zijn rustplaats en met zijn gouden zwaard voor eeuwig vrede brengen van het noorden tot het zuiden.

Een andere sage verhaalt van een leger dat in het holst van de nacht met donderend geraas zal komen aanrijden uit het Oosten. De aanvoerder is een keizer. Zijn paard heeft evenwel een ijzer verloren en bij de smederij van de Wolter in Rekken wordt haltgehouden om het dier te laten beslaan. De smid zweet van angst als hij daarna de ruiters richting Eibergen ziet weg gallopperen. Op de Kormelinksbult, net ten westen van Eibergen, zal vervolgens bij zonsopgang een vreselijke slag plaatsvinden, die een einde zal maken aan alle strijd. Sommigen menen dat deze slag reeds lang geleden heeft plaatsgevonden.
Op de bult is immers een zwaard gevonden en ook urnen, gedateerd uit de derde eeuw.
Het verhaal gaat dat als er een slagregen over de bult komt, dat het dan in Eibergen noodweer zal zijn. Eéns reed er op een avond een boer langs met zijn zoontje op de kar. Plots hoorden ze de Héé-mennekes met hun brandende lampjes. Het jongetje riep ze na. Dit maakte de kereltjes echter woedend. Eéntje sprong er toen achter op de kar, die omsloeg en met paard en berijders in het moeras verdween. Juist op die plaats ziet men sinds die dag een zwarte vrouw.

Op een avond, toen de wind over de heide loeide zag een boer een berkenboom in brand staan op de Kormelinksbult. Dichterbij komend is echter geen brand te zien en blijkt de boom onbeschadigd. Dit schouwspel herhaalde zich driemaal. Sindsdien ziet men elke nacht drie witte gedaanten op die plek.

Gleui-mennekes waren er toen ook en men vond ze onder andere in het Zwilbroekse veen. Hartverscheurend klonk hun geschrei in het duister. Het was als het hulpgeroep van een ongelukkige die in moeilijkheden geraakt was. Een wandelaar, die hulp wilde bieden en op het steeds terugwijkende lichtpuntje afging verzonk uiteindelijk zelf in het moeras.
De héé-mennekes huisden er ook. Een boer zag er op een dag drie op een veenschadde zitten. Overmoedig wierp hij er een haarspit tussen. Tot zijn ontzetting merkte hij dat het ijzer roodgloeiend werd en naar hem terugkeerde. Nog net bijtijds kon hij zijn woning bereiken maar de plaats waar het spit op de middeler was ingeslagen is nog altijd te zien.

Het was in de wintertijd. Op boerderij Hofman in Mallem heerste narigheid. De koeien waren onrustig en gaven nauwelijks melk. Hoe men de deuren ook vergrendelde, steeds sprongen ze weer open. Het probleem werd toegeschreven aan een klein kereltje dat zich 's avonds bij het haardvuur nestelde. Ging mennaar bed, dan verdween het spoorloos. Ten lange leste besloot de boer de dominee te raadplegen. Deze kwam poolshoogte nemen maar verstijfde bij het zien van het kereltje en kon niets meer uitrichten. Het kereltje bleef intussen zitten waar het zat. De boer besloot tot een gewaagde stap. Ofschoon zelf protestant, wendde hij zich tot de pastoor van Lünten achter het Zwilbroek. De pastoor ging dadelijk mee maar toen ze vroeg in de avond in Mallem terugkwamen, weigerde het paard nog maar één stap te zetten. "Sla maar een spaak van het wiel stuk", zei de pastoor, "speeke kapot, heksen kapot". Enwerkelijk, nadat de boer de raad had opgevolgd kwam het paard weer in beweging.
De pastoor ging de boerderij binnen met in de ene hand een rozenkrans en in de andere een rode zakdoek. Het kereltje begon zenuwachtig op zijn stoel te schuiven, maar de eerwaarde sloeg een kruis en sleurde hem vastberaden naar buiten. Daar tilde hij hem hoog op en wierp hem vervolgens in de gracht te Mallem. Hij vroeg de boer een handvol spurriezaad dat hij eveneens in de gracht wierp. "Elk jaar zal hiervan één korreltje vergaan" riep hij tot het kereltje in de gracht, "en als alles verteerd is mag je er weer uitkomen". Op Hofman keerde alles spoedig weer bij het oude terug, maar sindsdien staan er elke nacht wel drie zwarte juffers bij de gracht.

Een boer woonde met zijn vrouw en klein kind op een afgelegen boerderij in de Achterhoek. In de avondschemering ging de vrouw uit huis om water te putten en werd plotsklaps was zij omringd door een grote groep witte wieven."Voeg je bij ons, wij dansen op de bergen". Meteen voelde ze een kille hand,ze werd zo licht als een veer en zweefde weg tussen de witte wieven.
De boer miste zijn vrouw maar hoe hij ook zocht, hij vond haar niet. Tenslotte gaf hij de moed op haar ooit nog terug te zien en besloot zelf voor het kind te zor-

ANTON PIECK

gen. Dikwijls kwamen ook buurvrouwen om naar het kind te zien en zij verwonderden zich dat het er zo goed uitzag. Ook de boer was verbaasd en verdacht één der vrouwen ervan in zijn afwezigheid stiekem het kind te verzorgen. Hij besloot onverwachts van het land thuis te komen. Stil sloop hij het huis binnen en luisterde aan de deur. Een zachte stem sprak tot het kind. Het was de stem van de eigen moeder, de stem van zijn vrouw. Hij opende de deur maar zij was reeds verdwenen.

De boer begreep nu echter dat er witte wieven in het spel waren en dat het zijn plicht was haar te verlossen. Hij riep de buren bij zich om raad. Men besloot de volle maan af te wachten en in de ochtendnevel naar de wievenkuil op 'de Haar' te gaan. Een kar met gesloten huif werd gereed gemaakt en enkele jonge kerels met geladen geweren hadden zich erin verstopt. De boer zelf reed het gespan alsof hij naar de markt ging. Bij de kuil gekomen zag hij de witte wieven dansen. De boeren sprongen uit de kar en begonnen te schieten. De witte wieven, niet gediend van dit kabaal, sloegen krijsend op de vlucht. Uit een greppel klonk plotseling een menselijk gekerm. Men liep er snel naar toe en de boer vond zijn vrouw weer terug. Ze ging mee naar huis en sloot met vreugde het kind in haar armen.

De wieven begrepen dat ze bedrogen waren. Sindsdien zweefden ze bij nevel langs het huis "Ga met ons mee en dans op de bergen". En ach, ten leste konde arme vrouw amper nog weerstand bieden aan het verlokkende gezang. Het werk op de boerderij ging haar tegenstaan en het groter wordende kind begon ze lastig te vinden. Een betovering hield haar echter in het huis, een betovering die slechts verbroken kon worden als de boer haar zou vervloeken. Toen ze zich steeds meer van haar werk afwendde werd de boer tenslotte wanhopig en in een driftbui vervloekte hij haar. Meteen werd er op de ruit getikt, witte wieven zweefden voorbij en een wind gierde door het huis. De vrouw vertoefde er niet meer en was verdwenen, nu voorgoed.

Een boer in Hupsel ploegde zijn land op de Wolvenkamer. Het werk maakte hem hongerig en tot zijn verbazing vond hij een pot met warme spek en worst op een heg. Hij liet zich het maal goed smaken en plaatste de pot terug nadat hij hem met stenen had gevuld. De ingezaaide rogge kwam goed op en met Sint Japik werd een overvloedige oogst binnengehaald. De winter kwam en van het verzamelde graan werd brood gebakken. Tenslotte werd ook de rogge aangesproken, deze was geoogst van het land waar hij zijn wonderlijke maaltijd had gevonden. Het deeg werd gekneed en de boer proefde ervan.Terstond viel hij dood ter aarde. Het was de wraak van de witte wieven wier pot hij geleegd had en met keien gevuld.

Op de eenzame heide leefde een boer met zijn vrouw. Niemand wist hoe hij aan de kost kwam. Hij stond bekend als een stroper en als een dronkaard. Hij vertoefde echter nimmer onder de mensen en was altijd op de heide. Toen hij voelde dat zijn tijd gekomen was riep hij zijn vrouw bij zich om zijn begrafenis te regelen. "Begraven wil ik slechts worden op de heide en met mijn twee beste vrienden naast mij en wel aan de linkerkant mijn geweer en aan de rechterkant de fles". Kort daarop stierf hij. De vrouw was echterverlegen met zijn doodswil en ging naar de pastoor om raad. Deze stemde in met het graf op de heide. Toen het moment gekomen was dat de kist werd neergelaten legde de vrouw ter linkerzijde het geweer. Echter, in aanwezigheid van de geestelijke durfde zij de jenever niet ter rechterzijde te leggen. En zo werd de kuil gedicht zonder de fles. Spoedig daarop verliet de vrouw de streek en werd het huis verkocht. De eerste nacht echter, dat er nieuwe bewoners in het huis verbleven, werden zij opgeschrikt door gestommel alsof iemand iets zocht. Zij gingen op onderzoek uit doch vonden niets. De daarop volgende nachten herhaalde dit zich en tenslotte besloten zij het huis te verlaten. Ook latere bewoners werden geplaagd door de geluiden in de nacht en toen uiteindelijk niemand meer in het huis wilde wonen werd het afgebroken. Sinds die tijd ziet men 's avonds een schim op de heide, waarvan men zegt dat hij slechts dan zal verdwijnen als men het graf opent en er een fles jenever inbrengt.

Heikant, voorjaar 1997
Bert Heuvelsland

Geraadpleegde literatuur:
- Hendrik Odink, Uit Kroniek en Volksmond van de GelderseAchterhoek. (1965)
  Rondom den Breken
  Langs de Hunengraven
  Strijd op de grenzen van Gelre en Munster
  Spökerieje biej Hofman
- Hendrik Odink, Land en Volk van de Achterhoek (1971)
  't Pötjen van de Witte Wiefkes
- J.A. Slempkes, Sagen en Spreuken van het Oude Gelre (1931)
  De dans in den nacht
  Wedergangers

1926: Eerste steenlegging van het St. Gerardus Majella-Gesticht te Beltrum. In het midden, in wit habijt, kapelaan M.A. van Rooyen, de grote promotor.

Hieronder: Het voltooide gebouw.

De ontwikkeling van de gezondheidszorg in de gemeenschapBeltrum

Het was in de twintiger jaren, dat kapelaan van Rooyen van het kerkdorp Beltrum met plannen rondliep om te komen tot een verbetering van de gezondheidszorg in het dorp. Samen met enkele dorpsgenoten wilde hij komen tot de stichting van een klein ziekenhuis en een bewaarschool. Dit was de eerste aanzet voor de komst van de Gerardus Majella Stichting. Tijdens een kerkbestuursvergadering op 31 augustus 1923 werd besloten om een fonds te stichten ten behoeve van ziekenverpleging ter plaatse. Voor dit doel werd in januari 1924 een collecte in de kerk gehouden. In de notulen van de kerkbestuursvergadering van 16 maart 1926 wordt melding gemaakt van de gunning tot de bouw van een ziekenhuis.
De opening van het het Gerardus Majella Gesticht was op 16 december 1926. Het huis werd bewoond door de eerwaarde Zusters van de Christelijke Scholen van Barmhartigheid uit Boxmeer, die op 14 december waren gearriveerd. Er was ruimte beschikbaar voor opname van zieken, die door deze zusters werden verzorgd. De eerste stap tot een verbetering van de gezondheidszorg was gezet.
In het jaar 1927 sloeg een aantal mensen uit Beltrum de handen in elkaar om te komen tot de oprichting van een kruisvereniging. Dit zou een afdeling van het Wit-Gele Kruis moeten worden. Ook nu was Kapelaan Van Rooyen één van de grote promotoren. Men besloot tot een vergadering die werd gehouden op woensdag 19 oktober 1927. Na het oprichten van zo'n afdeling zou een adequate gezondheidszorg in de gemeenschap eerst goed op gang kunnen worden gebracht. Van deze vergadering zijn de notulen bewaard gebleven. Dus het blijkt dat al het nodige voorbereidende werk was verricht.
De leiding berustte bij de heer Nelissen, die de voorzittershamer hanteerde. Na opening met de "Christelijke Groet" (toen algemeen gebruikelijk), werd een voorlopig bestuur gevormd dat bestond uit de volgende personen:

L. Nelissen, eerste voorzitter
J.W. Nahuis, tweede voorzitter
G.J. Reinders, eerste secretaris
G.J. Huinink, tweede secretaris
L. Harbers, eerste penningmeester
J.B. te Loeke, tweede penningmeester
C.Th. Beijer, gewoon lid

Dit uitgebreide bestuur had duidelijk grote plannen. Men had een positief doel voor ogen, maar men zal op die bewuste datum zeker niet hebben kunnen overzien, hoe belangrijk dit genomen initiatief was en hoeveel jaren van zegenrijk

werk zouden volgen. Er kwamen meteen conceptstatuten op tafel en een huishoudelijk reglement werd opgesteld. Op deze bijeenkomst werd ook een eerste begroting gemaakt, die er als volgt uitzag:

Inkomsten		Uitgaven	
200 leden à f 2,50	f 500,00	salaris zuster	f 750,00
buitengewonen inkomsten	50,00	onderhoud	55,00
donateurs	100,00	aanschaffingen	100,00
subsidie kerkbestuur	100,00	administratie	50,00
subsidie armenbestuur	50,00	contrib. Dioc. Fed	22,00
subsidie gemeente	200,00	buitengewone uitgaven	23,00
Totaal	f 1000,00		f 1000,00

Dat het voorlopige bestuur er geen gras over liet groeien blijkt uit het feit, dat al op zondag 25 oktober 1927 een oprichtingsvergadering werd belegd, waar direct een dertigtal belangstellenden op af kwam. In deze vergadering werd het voorlopig bestuur gekozen tot definitief bestuur. Onmiddellijk werd tot het vaststellen van de statuten overgegaan en volgde er een bespreking over de contributie. Er werd aan toegevoegd, dat inwonende kinderen met een eigen inkomen f 1,00 contributie zouden betalen. De eerstvolgende bestuursvergadering was op 4 december. Het was de aanvang van een lange reeks vergaderingen, waarin in de loop der jaren een haast onafzienbaar aantal besluiten zouden worden genomen. Soms belangrijke, ook wel eens minder belangrijke, maar altijd nuttig. Een van de eerste besluiten was de aanstelling van een wijkverpleegkundige. Dit werd Zuster Adriana.

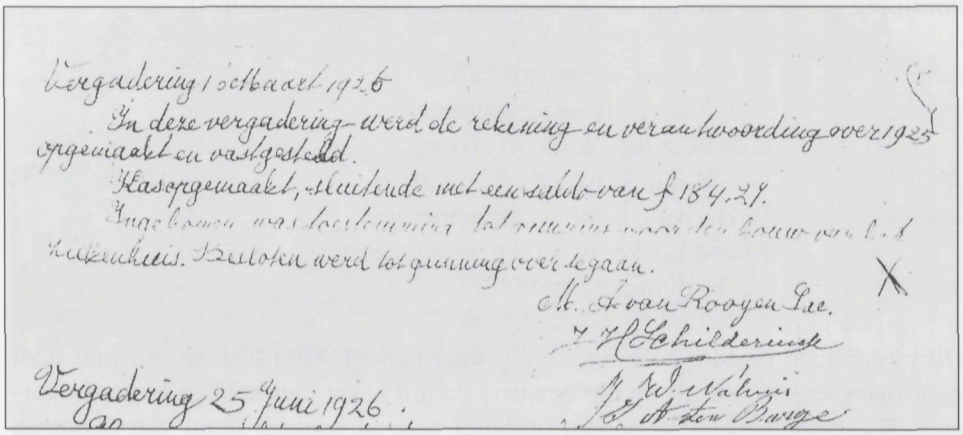
Vergadering 1 oktober 1926
In deze vergadering werd de rekening en verantwoording over 1925 opgemaakt en vastgesteld.
Kas opgemaakt, sluitende met een saldo van f 184.27.
Ingekomen was toestemming tot ruiming voor den bouw van het Kinderhuis. Besloten werd tot gunning over te gaan.
M. A. van Rooyen Sec.
J. H. Schilderinck
Vergadering 25 Juni 1926.
J. W. Nabuurs
G. A. ten Berge

Bij Rijk, Provincie en gemeente werd aangeklopt voor subsidies. Er kwamen plannen om een afdeling ter bestrijding van tbc, (in die tijd een veel voorkomende ziekte) op te richten. Met de veelheid van plannen en besluiten begon de ware "struggle for live". De begroting van f 100,00 was gebaseerd op een ledental van 200, maar men begon met slechts 30 leden. Ook bleek de contributie al gauw te laag te zijn; in 1928 mocht niets meer worden aangeschaft totdat de financiën dit toelieten.
Het bestuur deed er alles aan om ieder gezin van de Beltumse gemeenschap lid te maken. Men sprak in iedere vergadering weer met zorg hoe men tegen"zwart gebruikers" moest optreden, dus tegen diegenen die verbandmiddelen en zalven haalden zonder te betalen of die nota bene geleende voorwerpen aan derden uitleenden.
Het salaris van de wijkzuster, groot f 750,00 was niet royaal en toch kon men het niet geheel betalen; het eerste jaar zelfs helemaal niet. Men kwam dus bij de wijkzuster in de schuld te staan. Jaarlijks werd afgelost met een bedrag van f 10,00 tot f 30,00, al naar gelang van de financiële toestand. Hoe krap de financiële marge was, blijkt uit een aantekening in de notulen van 18 maart 1933. De penningmeester deelt daarin mede, dat de inkomsten van het afgelopen jaar f 1050,40 bedroegen en de uitgaven f 1043,74, zodat er een batig saldo is van f 6,66. Tevens was aan de wijkzuster f 35,00 van de oude schuld afgelost.

Het arbeidsterrein van de kruisvereniging veranderde in de loop der jaren sterk. Oorspronkelijk bestond het werk vooral uit de verpleging thuis, het verstrekken van verpleeg- en verbandmiddelen, verbetering van de hygiënische omstandigheden en vooral uit de bestrijding van de gevreesde tbc. Men vertoonde voorlichtingsfilms, liefst op zondag na het lof, met titels als: Achter de wolken schijnt de zon" en men nodigde sprekers uit over diverse onderwerpen in de gezondheidszorg. Zo sprak b.v. in april 1937 een zekere heer Schols, tandarts, over het onderwerp: Snoep verstandig, eet een appel. (Is er iets nieuws onder de zon?) De grote activiteit van de wijkzuster bij de bestrijding van de tbc had succes. In 1938 wees een onderzoek te Winterswijk uit, dat alle leerlingen van de twee scholen (jongens- en meisjesschool) tbc-vrij waren.

Veel zorg had het bestuur ook rondom de kraamhulp en de honorering van de vroedvrouw. In de vergadering van het bestuur op 2 september 1928 werd al gesproken over het aantrekken van een vroedvrouw. De vraag was, door wie zij zou moeten worden aan gesteld: de kruisvereniging of de gemeente. Beide hadden voordelen: werd zij aangesteld door de kruisvereniging, dan was men zeker van een RK-vroedvrouw; werd zij aangesteld door de gemeente, dan had deze de zorg voor een pensioenvoorziening. Een compromis werd gevonden: men zou de gemeente vragen om de aanstelling van de vroedvrouw en verzoeken daarbij

rekening te houden met de godsdienstige gezindheid van Beltrum.
In april 1938, toen Mej. Pillen vroedvrouw was, werd de volgende aantekening gemaakt in de notulen van de bestuursvergadering: "Indien de vroedvrouw in één jaar minder dan 60 bevallingen zal hebben, zal het bestuur het verschil tot 60 bevallingen aanvullen". Naderhand vult de secretaris gelukkig wel boven de regel het woord "salaris" aan!!
In 1935 werd Zuster Euphemia Hulsmeijer benoemd tot wijkverpleegkundige en zij zou dit beroep gedurende lange tijd uitoefenen. Zij was zeer gezien en werd door de bevolking Zuster Femia genoemd. In 1939 werd haar werkgebied uitgebreid met Mariënvelde, wat door de grote afstand geen sinecure was, met name in de wintertijd. Haar vervoermiddel was de fiets! Pas in 1960, wanneer zij 25 jaar in dienst is, wordt haar een bromfiets aangeboden! Later vertelde zij, dat Pastoor Dieperink van Mariënvelde haar wel eens had voorgerekend, dat ze gemakkelijk de Tour de France had kunnen rijden, zoveel kilometers legde ze af.
In 1956 bereikte zij de pensioengerechtigde leeftijd, maar ze wilde nog wel een paar jaar verder werken. Het werk werd voor haar wat gemakkelijker toen in 1958 haar werkzaamheden in Mariënvelde werden beëindigd.
In 1962 beëindigde zuster Femia haar werkzaamheden als wijkverpleegkundige, een belangrijke periode in het Kruiswerk te Beltrum afsluitend.

HOUDER:
Naam : HULSMEIJER--
Voornamen : Engelina Geertruida--
Geboorteplaats : Losser
Geboortedatum: 31 december 1900
Woonplaats : Eibergen
Nationaliteit: NEDERLANDSE
MEDEREIZENDE KINDEREN:
SIGNALEMENT
Lengte: 1.70 m.
Ogen: blauw
Haar: grijs
Handtekening van de houder:
E G Hulsmeijer

Gegevens omtrent de Wijk zuster.

Naam: Engelina Geertruida Hulsmeyer (Zr. Maria Euphemia

Geboren: 31-12-1900 te Losser.

In dienst Wgk. Beltrum: 15 Mei '35

Diploma's: Ziekenverpleging: Behaald 10 Apr. '31

Huisbezoekster Vbc. „ 3 Juni '32

Inrichtingsbescherming „ 13 Dec. 33

Opgeleid: Ziekenhuis Consolatio Afflictorum, Tevenaar

Salaris: 1 Juli 35 : f 1175.

Met ing. van 1-1-37 met 5% vermindert

volgens min. schr. Sal. op 1/37: f 1116,25

Over 1940: f 924.

Met ing. van 1/7 46: f 1100

„ „ „ 1/1 47 f 1500

„ „ „ 1/1 50 f 2000.

Gewijzigd in: 2230,56.

Over 1951 is het salaris: 2303,70

Met ing. van 1 Jan. 53 f 2600.

„ „ „ 1 „ 54 te verhogen met

5% = 2730.

Nummer Loonlijst: 132.

Kapelaan van Rooyen

Kappelaan van Rooyen (rechts) met collega's uit 's Heerenberg, links pastoor Galema, midden kapelaan Hegge. Alleen de laatste overleefde het Duitse concentratiekamp.

Marinus Adrianus van Rooyen, geboren te Houten op 21 oktober 1897, werdop 15 augustus 1924 tot priester gewijd. Hij werd kort daarna als kapelaan te Beltrum benoemd, waar hij op 12 september aankomt. In de korte tijd dat hij daar werkzaam was heeft hij zich beziggehouden met problematiek t.a.v. drankmisbruik en armenzorg. De verbetering van de gezondheidszorg kwam op gang nadat hij mede initiatiefnemer was om de zusters uit Boxmeer naar Beltrum te halen. In 1927 vertrok Van Rooyen naar Keijenborg nadat pastoor G.W. Hanse te Beltrum was overleden. Daarna werd Marinus van Rooyen kapelaan in 's-Heerenberg onder pastoor Galema. Op 4 augustus 1941 werdpastoor Galema in 's-Heerenberg gearresteerd naar aanleiding van het voorlezen in de kerkdienst van een bisschoppelijke brief die gericht was tegen de N.S.B. Kapelaan van Rooyen werd de dag daarop gearresteerd, op transport naar Duitsland gesteld en is tenslotte in het concentratiekamp Dachau op 16 juni 1942 overleden.

In de RK kerk te 's-Heerenberg is een gedenkteken geplaatst waarop hij mede is vermeld.

Groenlo, november 1997.
H.E. Grobbee.

Bronnen en Literatuur:
- Kerkelijk archief parochie Beltrum.
- Notulenboek Wit-Gele Kruis van Beltrum.
- Dute, H., Het Gerardus Majella-Gesticht in Beltrum. (artikel)
- Smit, F.A., Geschiedenis van de parochie Beltrum, deel 2. 1963
- 100-jaar Sint-Pancratius ,s Heerenberg (1897-1997), uitg. van de Heemkunde Kring Bergh.
- zie ook Old Ni-js 1986-nr.3; Het Gerardus Majella Gesticht te Beltrum, (pag. 13-18) door M.Verheijen-Kl.Gebbinck.

Eibergse familienamen in Amerika

Inleiding
Tijdens mijn onderzoek naar de landverhuizers Olminkhof en hun nazaten besloten wij om sommige nazaten te bezoeken. In juni 1997 vond onze reis plaats met als doel de staat Indiana.Het is een prettige reis geweest waar we vele goede herinneringen aan hebben overgehouden.

In november 1995 vernam ik dat in 1970 ene Laura Olminghof te Evansville is overleden. (Evansville ligt in het zuiden van de staat Indiana, grenzend aan Kentucky). Mijn eerste reactie was: zou dan de naam Olminkhof in Amerika nog bestaan? Ik besloot dan ook om een onderzoek te laten verrichten naar de 5 Olminkhof-zonen en 2 Olminkhof-dochters die tussen 1845 en 1875 naar Amerika zijn vertrokken. Voor hun vertrek woonden zij te Eibergen, Neede en Gelselaar. (Zie Old Ni-js nr. 28, blz. 33, Resultaten van een genealogische speurtocht - Van Olminkhof tot Ten Barge).

Mrs. Elaine Watterson
Met mrs. Watterson die in 1986 in Eibergen een inleiding heeft gehouden nam ik contact op. (haar grootvader Antvelink uit Rekken vertrok in de vorige eeuw naar Amerika). Mrs. Watterson heeft mij verwezen naar de genealogische bibliotheek van de Allen County Library te Fort Wayne, Indiana. Tijdens ons bezoek aan genoemde bibliotheek werd het duidelijk waarom Mrs. Watterson mij juist naar die bibliotheek heeft verwezen. Om een indruk te geven: voor het lezen van microfilms staan daar 67 leesapparaten! (Het Rijksarchief te Arnhem heeft er ca. 60 minder). Het aantal meters publicaties van beschreven familiegeschiedenissen is onvoorstelbaar: 38.000 boeken! Van heinde en verre komen genealogen om er onderzoek te verrichten. Een dame die ons aansprak vertelde dat zij in Boston woont en een week in Fort Wayne in een hotel verbleef voor haar onderzoek. Ik zag haar 's morgens voor 9 uur al toen zij als eerste voor de bibliotheek stond te wachten op het moment dat de deur open zou gaan. In Amerika zijn veel archieven gecopieerd en in bibliotheken ondergebracht.

Fort Wayne
Mrs. Ruth Haste te Fort Wayne heeft voor mij het onderzoek verricht, hetgeen zij op een perfecte manier heeft gedaan. Toen ik haar schreef dat we naar Amerika zouden gaan, nodigde zij ons uit om enkele dagen bij haar door te brengen. Op weg van Detroit naar Fort Wayne (met de Greyhound-bus) was de laatste plaats waar we in de staat Ohio doorkwamen: Antwerp. Op de voorgevel van een zakenpand las ik de naam Kammeijer. Toen ging er toch iets door mij heen, want

die naam moet toch van Eibergen komen! Toen ik die avond dat bij de familie Haste vertelde pakte men het telefoonboek van Fort Wayne en jawel: daar las ik namen als Adolph, Albert en Arnold Kammeyer; in totaal staan er 16 Kammeyers genoteerd. Bovendien is er een Kammeyerroad (weg).
Ford Wayne is ontstaan door het fort dat is gesticht door generaal-majoor Wayne. Ter nagedachtenis aan hem staat in een park een super-groot standbeeld van hem te paard. Fort Wayne staat bekend om zijn vele kerken: bij wijze van spreken staat in iedere straat een kerk. Op zondagmorgen gingen we met de familie Haste ter kerke: te beginnen met een uur zondagsschool (discussie over lezingen) en daarna 2 uur de dienst en toch is het mij niet lang gevallen. Ik vertelde hen, zou men dit in Nederland zo doen, dat het zo lang zou duren, dan zou het aantal kerkgangers nog verder teruglopen.
Na enkele dagen in Fort Wayne te hebben doorgebracht heeft Mrs. Haste ons naar Evansville in het zuiden gebracht, ca. 500 km en toen we daar aankwamen was zij nog zo fit dat ze de straten en huizen wilde opzoeken waar de Olminghofs woonden. De adressen had zij tijdens het onderzoek opgezocht.

Ons verblijf in Evansville

In Evansville verbleven we in een motel, nabij het vliegveld, aan de noordkant van de stad. De afstand naar het oude stadsdeel is 6 km.
Lopende het onderzoek (vanaf januari 1996) legde ik contacten met de nazaten van Gerrit Jan Olminkhof (John Sr.) geboren in Eibergen in 1833 en zijn echtgenote Johanna Waanders geboren in Neede in 1818. De nu oudst levende nazaten zijn zonen en dochters van ene Marie Olminghof en Alois Brune. Alois Brune had de eerste radiozaak in Evansville toen ca. 1920 daar radio in de belangstelling kwam te staan. Met twee dochters van Alois en Marie had ik gecorrespondeerd, met name Isabelle Preske en Jeanette Knapp en zij stelden het op prijs dat wij hen zouden ontmoeten.
De eerste de beste avond in ons motel pakte ik de telefoongids op zoek naar bekende familienamen. Eibergse familienamen: 66 keer Tenbarge, een keer Aarink (Arink), 27 keer Tepool (te Poele) en een keer ter Weeme. Verder enkele keren Tekoppel (te Koppele), bovendien is er een Tekoppel Road (weg); bij een busstation zagen we dat route 5 naar de Tekoppel Road gaat.

Zodra we Janette Knapp lieten weten dat we gearriveerd waren, volgde direct daarop de ontmoeting met haar, waarbij we haar geschenken "from Holland"aanboden en mijn boek "800 years Olminkhof" Part II dat ik voor de nazaten Olminkhof in Amerika heb geschreven. De volgende morgen zei ze, hoe ze al bladerend had gelezen over haar voorgeslacht en ze zei blij te zijn de geschiedenis van haar voorgeslacht te kennen.
In de daarop volgende dagen heeft Jeanette ons aan velen met trots voorgesteld

Mary Tekoppel in Evansville (Indiana)

als: Meet mij relatives from Holland! Natuurlijk wilden we ook aan het familiegraf Olminghof een bezoek brengen. Daarvoor ging Jeanette met ons naar het St. Joseph Cemetery. Een begraafplaats zo groot dat er asfaltwegen doorheen lopen. Na enig zoeken zagen we het vak waar het moest zijn en ondanks dat Jeanette wist waar het lag was het toch zoeken. (Zie afbeelding 2)

Voor de zoveelste keer zag de lucht er dreigend uit en uiteindelijk was het haasten om in de auto te komen en toch wilde ik nog gauw een foto maken van een familiegraf Kormelink. (Zie afbeelding 3) (Ene J.M. Groot Kormelink vertrok in 1868).
Toen in 1895 Johanna Olminkhof-Waanders overleed, is het familiegraf Olminghof gesticht.

Na het toch wat vluchtige bezoek aan de begraafplaats nam Jeanette ons mee naar zus en zwager Isabelle en John Preske die aan de St. Joseph Avenue wonen en waarvan wij en Mrs. Haste dachten dat zij in de stad zouden wonen, loopt die avenue vanuit het centrum van de stad buiten de stad verder. Toen ik iemand vroeg hoe lang die avenue wel mocht wezen, werd mij meegedeeld: 17 mijl, dat is ca. 27 km! Ook bij de familie Preske werden we zeer hartelijk verwelkomd. Daar kwam toen een broer met zijn vrouw uit Florida om ons te ontmoeten.

Familiegraf Olminghof

De volgende dag zouden we Mrs. Eleanor Tenbarge ontmoeten waarmee ik al een uitvoerige correspondentie had gevoerd. Zij is een dame van (nu) 81 jaar en doet nog veel genealogisch onderzoek; 80 jaar oud zijnde kocht ze nog een nieuwe computer! (De verkoper zei dat hij dat nog niet eerder had meegemaakt). Met haar zijn we een paar keer naar de Willard Library in Evansville geweest, waar zij ons toonde wat ze daar allemaal aan genealogisch materiaal in huis hebben. We waren er ook getuige van toen zij op een middag daar een voordracht gaf over familie onderzoek in gerechtelijke archieven.

Vooraf aan de lezing was er nog tijd voor mij om eens iets in te zien. In de lijsten van Dutch immigrants in U.S. Passenger Ships opgesteld door Prof. Robert Swierenga kwam ik de volgende aantallen familienamen uit de gemeente Eibergen tegen:

7 - Koppelman	4 - ten Vaarwerk
1 - Groot Kormelink	11 - Overkamp
3 - Vennevertlo	9 - Morsman (ter Morsche)
3 - Teeselink	17 - Slotboom
1 - Ten Beitel	8 - Simmelink

Familiegraf Kormelink

Uit de registers van St. Joseph Cemetery (begraafplaats):

15 okt. 1867: Anna M. Hanzelmmann geboren Brinker weduwe van Johan Hanzelmann.

24 okt. 1867: John M. Hanzelmann zoon van John Hanzelmann en Anna Brincker.

18 juni 1869: Elisabeth Hanzelmann dochter van John Hanzelmann en van Bultmann.

18 okt. 1871: Anna Hanzelmann dochter van John Hanselmann en van Elisabeth Rittman.

18 mrt. 1872: John Hanzelmann echtgenoot van Elisabeth Rittmann.

Het zijn bij elkaar zo maar wat familienamen die ik in vrij korte tijd tegenkwam. Van veel immigranten is bekend dat zij in New York aan land zijn gegaan; dat er zoveel bekende familienamen in Evansville zijn komt, zo veronderstel ik, omdat Evansville aan de Ohio rivier ligt die in verbinding staat met de Mississippi. Vanaf New Orleans aan de Mexicaanse Golf kan men per boot via genoemde rivieren Evansville bereiken.

Wehl, oktober 1997
J.J.M. Olminkhof

Scheppels Mankzaod (oet Zwolle)

In Zwolle hadden ze in september groot feest. De schole had daor viefenzeuventig jaor bestaon. 't Is neet dezelfde schole meer, as woort ze in 1922 in begonnen bunt. Op 't leste van 'n oorlog was de schole met dat aardege teurntjen ja deur een Duutser anestokken en knats afebrand. Maor ze hebt al lange een ni-je schole en den is ok al weer verbouwd. Alles verandert, ok in Zwolle. Zwolle wil veuroet. Maor af en too kiekt ze effen achterumme. Zoas in september, bi-j 't jubileum van de schole. Ze hebt ter een best feest van emaakt. En ze hebt de köppe bi-j mekare estokken en een aardig beuksken eschreven aover de schole. "De Zwolse school, basis van een kleine kern" heit 't book. Ik heb 't met plezeer elaezen. 't Meiste steet in 't algemeen beschaafd Nederlands eschreven. Maor, zo tussendeur staot ter wat gezegdes, riemkes en versjes in 't plat in. Mangs bunt 't al heel olde dinge, want ze bunt opeteikend deur de schooljuffer, dee door as jong deerntjen in 1900 begon, too de schole nog een openbare schole was.

'k Dachte, daor könt ter meer plezeer an belaeven as allenig de leu oet Zwolle, daor kan 'k mooi een scheppel mankzaod van maken veur Old Ni-js. Dat vindt de redactie van 't beuksken vaste wal good. Alvaste bedankt.

Kniepert en Pramert

Too één van de boernjonges de jonge schooljuffer met peerd en wagen ophaaln oet Grolle, wees e eur op twee boerderiejen, dee daor schuuns tegenaover mekare stonnen en too zei e: "Den enen, das de Kniepert en den andern de Pramert. En daor hebt ze hier een versken op, luuster maor:

"De Pramert en de Kniepert
Dee wollen zik slaon.
De Pramert ging der liggen
En de Kniepert bleef staon."

Franse quadrille in Zwolle

En op een boerderieje zag de juffer midden op de delle, tussen de beeste op stal, 't was winter, een stel kleine maekes in 'n kring,dee daor an 't volksdansen waren. In 't midden van d'n kring ston een boerendochter van zo'n twintig jaor, dee veurdeed, hoe de maekes 't doon mossen. En ze zongen der een versjen bie, dat ging zo:

"Onze Fokshond, onze Fokshond,
Onze Fokshond den hef vleu.
En dat zegget jao, en dat zegget jao,
En dat zegget alle leu."

Kinderspelen tijdens het school- en volksfeest in Zwolle (± 1977).
(foto coll.: J. Baake)

De schooljuffrouw dee oet Amsterdam kwam, wis neet, wat ze zaog. Wat dee kinder daor dansen en zongen, dat kennen zee van eur mooder, die in Amsterdam zang- en pianoleraresse was. 't Was een Frans volksdansjen oet ± 1750 en eur mooder nuumen dat een quadrille.
Verbaasd vroog ze an de boerinne, woort eur dochter dat dansen eleerd hadde. 't Antwoord was: "O, de meister fiedelt op de viole en 't andere leert ze hier van mekare op de karmisse." Ja, zo ging dat vrogger op den boer. Maor dansen, dat konnen ze, dat 't zo zwokt.

Spölversjes.
Juffrouw Bonninck, zoat ze zichzelf in 't beuksken van Zwolle nuumt, kwam ok nog een old spölversjen tegen, da'k mien oet mien kinderjoorn nog good herinnern kan. In Zwolle zongen ze 't zo:

"Lange-lange riege,
twintig is de stiege,
dartig is de rozenkrans,
veertig is de lange dans."

Hoo 't espöld wodden, vertelt de juffrouw neet. En wat de lange dans van veertig was, daor bun 'k ok neet achter ekommen. In Zwolle kon der geen ene vertellen, woor dit spölversjen vandan kwam. Too juffrouw Bonninck der naor vroog, was 't antwoord: "Zo hebt ze 't jao altied edaon en zo zal 't ok wal blieven".

Palmpaosenoptocht.
En met palmpaosen zongen de kinder in Zwolle:

"Palm-palm- Pasen, ei-koekerei.
Azze wee nog enen zondag hebt,
dan hebbe wie 'n ei.
Eén ei, dat is geen ei,
Twee ei 'n half ei.
Dree ei is 'n Paos-ei!
Kukelekuuuu!"

Bi-j dat kukelekuu gingen ze op de hoeken zitten, asof ze van plan waren, werkelijk een ei te leggen, zeg de juffrouw.

Een helen hoop "lulderieje".
Ok versjes oet de olde deuze komt in 't Zwolse book veur. Zoas dissen, een heleboel onzin achtermekare ezongen."Lulderieje" nuumt de schriever dat. An't ende geet 't aover 'n mölder den zaod staelt. Ik vraoge mie af, hoo 't ezongen wodden:

Der lae es ne henne met zeuventig jongen,
'k Hebbe 't ow vake veur ezongen,
Veurezongen met nao berouw,
D'r leep ne loes op Lena's mouw!
Wat is er gelegen an ene loes?
Wie hebt ter nog wal tonnen in hoes.
Behalve al de vlooien.
Köppeken, köppeken,
kast me vanaovend helpen dooien?
Nee, zei dat köppeken,
Vader en Lena wilt mie slaon.
Snie een stuk van Lena's oor,
Leg 't op ow vaders kantoor.
Zeg tegen vader:"'t Is good spek".
Onze knape dee is vet.
Hoo vet is onze knape?
Wiej könt ter wel ne mölder van ma-a-a-ken.
Ne mölder is ne koren deef.
Grote zekke hef e leef.
Kleine zekke löt e neet lopen
Oet ieder zak daor stielt e wat.
Hee hoof geen brood te kopen.
Ne boer dee op de mölle kwam
En zag zien smalle zekskes an,

dee zei:"Och, mölder,
wat bunt mien zekskes toch smal.
En daor is oetestollen!"
Doe lugste boer, doe luzigen hond,
't Is deur de mölle vlaogen"
De mölder stok zien linker been oet
en schuppen den boer, as dat e vlaog.
Van veerenveertig trappen
ligge hier, ligge daor,"doe luzigen hond.
Doe zast van meej neet klappen!"
De mölder had dree dochters:
De eerste kek een betjen scheel,
De tweede kon braaf leegen.
De darde was net 'n möllenpeerd.
Oeteretoet. Mien vertelsel is oet!"

N.B.
't Liekt ter op, dat de lulderieje van den Pruus vandankump. Dat köj zien an"doe lugste", dat is 't Duutse "du lügst"="je liegt" en "stielt", het Duutse "stiehlt"= steelt". Maor Zwolle, zo kort bie de grenze, kennen van olds al grensverkeer.

Schutterskoning Herman Wellink. 31 augustus 1977. (foto coll. J. Baake)

't Verhaal van de Helle
As afsluting van dit scheppel mankzaod 't vertelsel van de Helle. dat verteld wodden "as 't sneejen en weejen boeten en azze wee bie d'aaske zatten", zoat ze

in Zwolle zekt."Daor was es argens bie Grolle, völle jaoren geleden, ne keerl deet ze Klaos-Lik neumen, umdat e zo afferstomp zoepen kon. Op ne goeien aovend, zo tegen Kasmissen, had e weer in 't Zwaan tjen zovölle ollie in de lampe egotten, dat 't um zowat van baoven der weer oetleep. Too te dan, in 't duustern weer op hoes an zweejen, raken e van 't pad af, want hee zag in de wiedte een groot lech en hee meenn, dat ziene Tonia 'm met de löchte integen kwam. Maor 't was de glasblaozerieje, waor te op ankoersen en too e der vlak biej was, smakken e dale aover ne groten hoop snee bie de deure en bleef net zo liggen ook. 't Was knap an 't vreezen en too de nachtploeg um acht uur opkwam, zaggen ze den zatten keerl liggen en schuppen um es flink veur ziene konte.De veurman van de ploeg was ne Pruus en too te Klaos-Lik weer kennen, maken e zik benauwd, dat e um zol doodvreezen en zaete:"Jungs, hebe mal den Kerl hoch und trage hum beim Ofen. Da wird er wohl zu Vernunft kommen, sonst krepiert er mir noch!" Too hebt zum op een hoop gruus esmetten en gongen der umme heer staon, ok de leu van de dagploeg, dee zo zwart wazzen as de duvel. Nao een tiedjen kwam de zoepzak weer zowat bie zien verstand en too te al dee zwarte keerls zaog, en het vuur en de hette vuulen, schrok e zich ne begaovinge en trok een gezichte, of e wal ging grienen! Alle glasblaozers begonnen hard te lachen en too dacht ons klaosmenneken dat e in de helle was en dat de duvels um hadden opehaald. Ne Grolse verskesmaker hef too 'n versken emaakt op wat Klaos-Lik zei. Moj luustern:

"Meneer den duvel waeze mie genaodig,
't Is waor, ik dronk wat aoverdaodig.
En 'k had 'n reusken in,
too 'k starvend hier ekommen bin
Maor wil miej toch erbarmen,
mi'j neet zo op te pakken
en in dat heite vuur te smakken!
'k Wil graag veur oe an 't warken gaon,
Aj 't branden maor wilt laoten staon!"

't Bunt dus neet allenig schoolverhalen, dee in 't book "De Zwolse school, basis van een kleine kern" wordt verteld.
Dit was 't dan weer. Good gaon allemaol. En aj nog es wat hebt veur miene wanne met mankzaod, laot 't mien wetten.

Eibargen, november 1997
E.H. Wesselink (Hennie)

historische kring
eibergen